

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 44-45/2017.-2018.

UDK: 725.963(497.584Dubrovnik)
Izvorni znanstveni rad

Željko PEKOVIĆ
Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet
Sveučilište u Splitu
Teslina 12
HR – 21000 Split
zeljko.pekovic@gmail.com

Kristina BABIĆ
Bobani 9
HR – 21231 Klis
kristinababic004@gmail.com

Razvoj zapadnog ulaza u grad Dubrovnik od 13. do polovine 16. stoljeća

Development of the western entrance into
Dubrovnik from the 13th to the 16th century

Arhivski dokumenti i recentna arheološka istraživanja – poduzeta 2008. godine u okviru projekta obnove mosta od Pila i serpentine između vratā od Pila – autorima su poslužili kao ishodište za raslojavanje različitih faza gradskih fortifikacija na zapadnom završetku Place/Straduna. Uočeno je ukupno šest faza koje su se sukcesivno smjenjivale od 13. do polovine 16. stoljeća.

Ključne riječi: Kula od Pila, Michelozzo di Bartolomeo Michelozzi, Paskoje Miličević, Pile, Vrata od Pila, Samostan male braće, zapadno predziđe

1. Uvod – Pile u kontekstu urbanističkog razvoja Dubrovnika

Pile su glavni srednjovjekovni ulaz u grad sa zapada. Kronologiju razvoja gradskog ulaza smještenog na zapadnom kraju Place/Straduna moguće je pratiti od 13. stoljeća. Međutim, od 6. – kada je najvjerojatnije sagrađen bizantski *castrum* na vrhu stjenovitog poluotoka, a koji predstavlja nukleus budućega grada – pa do 13. stoljeća gradska su vrata mijenjala položaje u skladu sa širenjem gradskog prostora zaštićenog zidinama.

U 10. stoljeću – kada je datiran prvi spomen grada u djelu *De administrando imperio*¹ – Dubrovnik je bio dvojni grad. Bizantski *castrum* na vrhu poluotoka je do ovoga datuma doživio nekoliko proširenja, te je zauzeo cijelu površinu poluotoka. Tada se gradu pristupalo kroz nekoliko gradskih vrata: Kaštelu na vrhu poluotoka pristupalo se preko Vrata Kaštela², a seksteriju Sv. Petar pristupalo se kroz troja gradska vrata: Vrata Celenge³, Menčetićeva vrata⁴ i Lavlja vrata⁵. Lavlja vrata ujedno su

bila glavni ulaz u grad. Njima se pristupalo preko „mosta“, tj. drvene hodne površine koja je spajala *civitas* na poluotoku i slavenska naselja na nasuprotnom kopnu (položaj kasnijeg seksterija Prijeko). Pristup „mostu“ s kopna štitila je Bodinova kula koju je kasnije preslojila Kula sv. Jakova iznad dominikanskog samostana.

Gradnjom gradskih samostana već je u prvoj polovini 13. stoljeća (1230-ih) gotovo u potpunosti definiran perimetar stare gradske jezgre. Na zapadnom rubu nekadašnje močvare, koja je dijelila poluotok od nasuprotnog kopna podno Srđa, sagrađena su dva samostana – klarisa, južno od današnje Place, i male braće sjeverno od nje. Potonji samostan osobito je važan za razumijevanje kronologije zapadnih gradskih fortifikacija, stoga ćemo mu veću pozornost posvetiti u nastavku teksta. Istočni rub stare gradske jezgre definiran je dominikanskim samostanom. Dominikanski i franjevački samostan prislonili su se uz istočne i zapadne bedeme burgusa Prijeko i tako prema brdu zatvorili gotovo u potpunosti *campus* – polje, što je bio preduvjet njegovom nasipanju i potom urbanizaciji koja je uslijedila sredinom 13. stoljeća.

Tijekom stoljeća prostor definiran zidinama *civitas* – ubiciranih u Strossmayerovu ulicu – postao je, uslijed demografskog bujanja, pretijesan, te se grad počeo širiti prema slavenskim naseljima u podnožju Srđa (dijelovi kasnijeg seksterija Prijeko). Preduvjet širenju grada bilo je i nasipanje močvare, što je bio postepeni proces koji je najvjerojatnije bio priveden kraju 1255. godine. Naime, postoji dokument koji dokazuje da je već 1255. godine postojao „novi gradski zid prema brdu“ predgrađa, koji je bio sagrađen paralelno u odnosu na stari gradski zid (tj. Strossmayerovu ulicu)⁶. Protezao se uz sjeverni rub današnjih ulica: Za Rokom, Gučetićeve i Kaznačićeve. Navedene ulice nastale su kao pomerije uz njegovo južno lice. Na novom gradskom

¹ KONSTANTIN PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*. (Prev. N. Tomašić), Zagreb, 2003, str. 71.

² Vrata od Kaštela ubicirana su na mjestu križanja ulice Od Domina i Od Kaštela. Opširnije o ubicaciji vidi u Ž. PEKOVIĆ, *Dubrovnik. Nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada*. Split, 1998, str. 46-47. Ranija pretpostavka o ubicaciji ovih gradskih vrata vidi u L. BERITIĆ, Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10, 1956, str. 29.

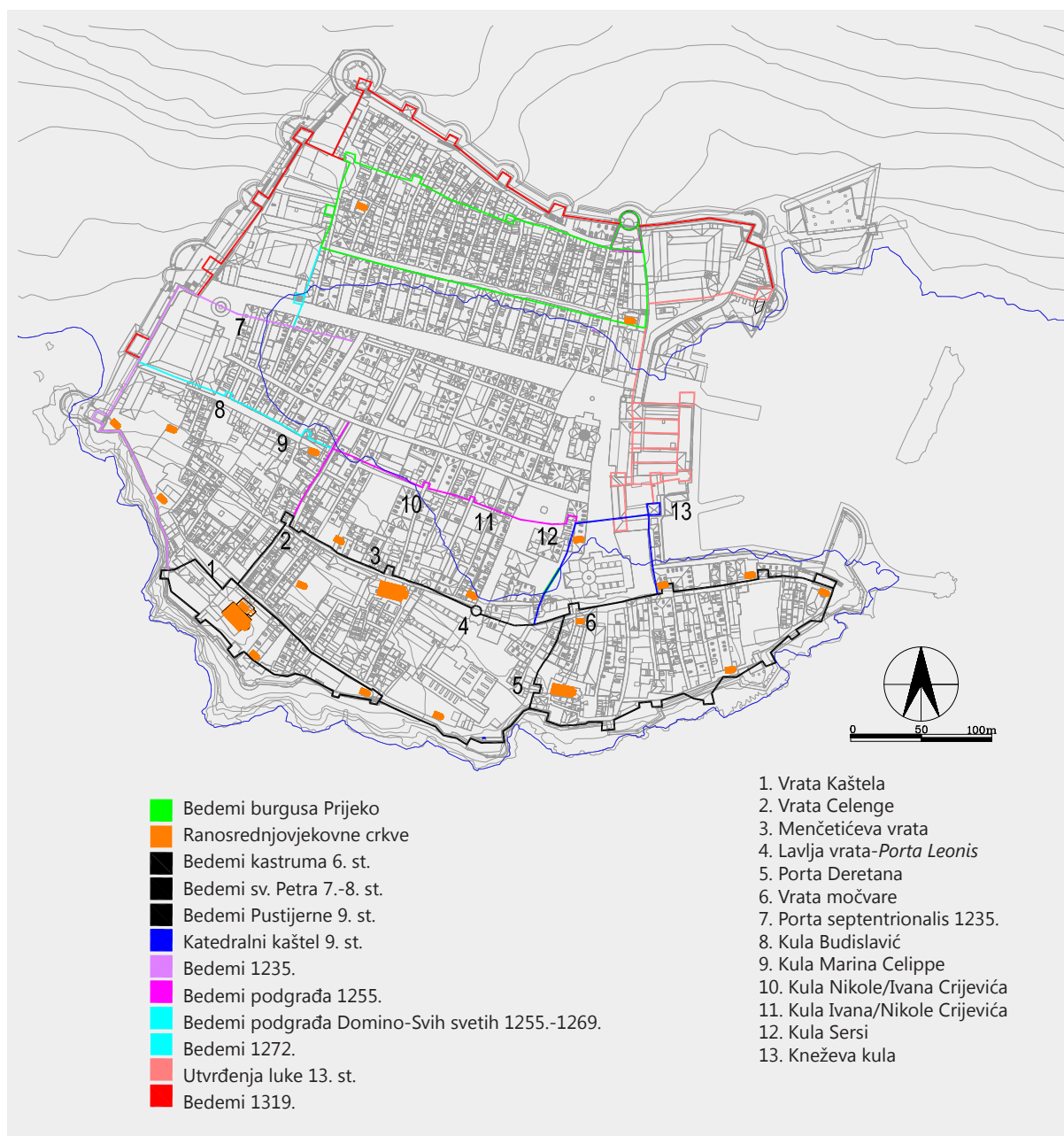
³ Ubicirana su na križanju Strossmayerove i Ulice sv. Josipa. Opširnije vidi u Ž. PEKOVIĆ, *Dubrovnik. Nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada*. Split, 1998, str. 38, 46, 47, 52, 58. Ranije su bila ubicirana nešto sjevernije u Ulici sv. Josipa (M. MEDINI, *Starine dubrovačke*. Dubrovnik, 1935, str. 149. – L. BERITIĆ, Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10, 1956, str. 27).

⁴ Nalazila su se na križanju Strossmayerove i Pracatove ulice. Opširnije vidi u: Ž. PEKOVIĆ, *Dubrovnik. Nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada*. Split, 1998, str. 38, 52, 57-58. Beritić ih – kao i ostala vrata *civitas*, a u skladu s ubicacijom staroga gradskog zida između Strossmayerove i Gučetićeve – ubicira u Pracatovu ulicu, ali nešto sjevernije od križanja sa Strossmayerovom (M. MEDINI, *Starine dubrovačke*. Dubrovnik, 1935, str. 148-149. – L. BERITIĆ, Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10, 1956, str. 29).

⁵ Nalazila su se na mjestu jezuitskih stuba, dakle na križanju Strossmayerove i Uz Jezuite na koje se nastavlja Lučarica, što je potvrđeno i arheološkim nalazom temelja kružne kule. Opširnije vidi u Ž. PEKOVIĆ,

Dubrovnik. Nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada. Split, 1998, 30, 38, 52, 56-57. Beritić ih je ubicirao u istu ulicu, ali nešto sjevernije (L. BERITIĆ, Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10, 1956, str. 28-29), dok je Medini bio mišljenja da su se nalazila u Ranjininoj ulici (proteže se paralelno s Lučaricom, ali nešto zapadnije u odnosu na nju) (M. MEDINI, *Starine dubrovačke*. Dubrovnik, 1935, str. 148).

⁶ Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Predgrađe dubrovačke *civitas*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55, 2017, str. 7-23.

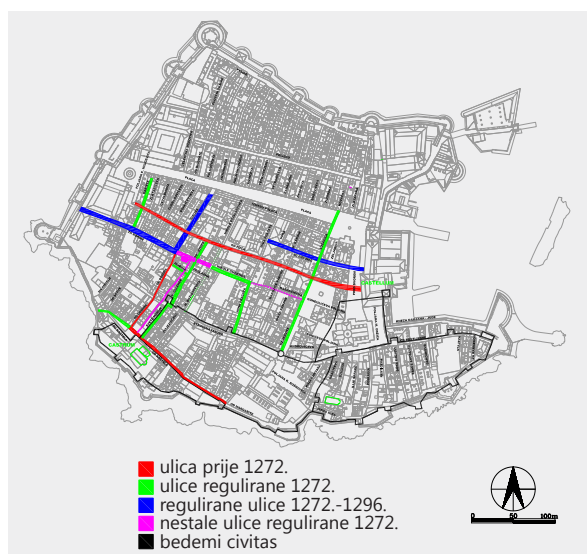
sl. 1. Razvoj grad s označenim položajima srednjovjekovnih kula (Ž. Peković, K. Babić, 2017.).

zidu „prema brdu“ – kako ga naziva spomenuti dokument – nalazila su se nova gradska vrata koja su branile kule istaknutih gradskih obitelji. To su poimence sljedeće kule (navedene od zapada prema istoku): Kula Budislavić (križanje ulica Garište i Za Rokom), Kula Marina Čelipe (križanje Široke i Za Rokom), Kula Nikole ili Ivana Crijevića (križanje Menčetićeve i Gučetićeve), Kula Ivana ili Nikole Crijevića (križanje Kabogine i Kaznačićeve), Kula Sersi (blok koji s istočne strane omeđuje Gundulićevo poljanu)⁷.

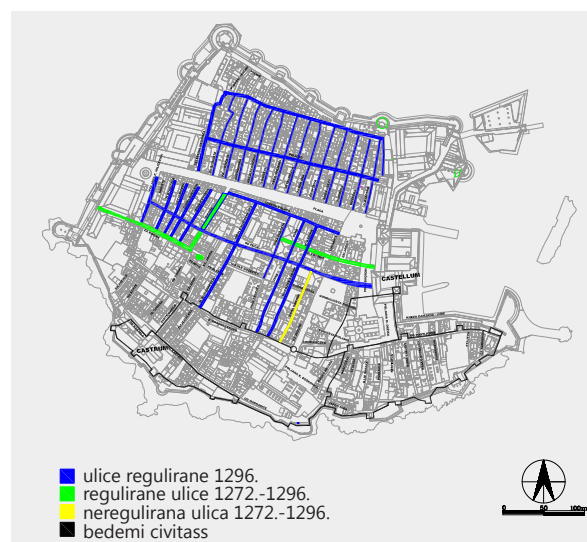
⁷ L. BERITIĆ, Ubikacija nestalih gradjevinskih spome-

Sastavljanjem *Statuta grada Dubrovnika*, 1272. godine, predgrađe između Strossmayerove i poteza ulica Za Rokom, Gučetićeve i Kaznačićeve, postalo

nika u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10, 1956, str. 33. – I. BENOVSKY LATIN, Obrana dubrovačkog predgrađa sredinom 13. stoljeća. Prilog istraživanja privatnih kula, *Historijski zbornik*, god. LXV, br. 1, 2012, str. 17-39. – Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Predgrađe dubrovačke civitas, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55, 2017, str. 35, 50-52, sl. 5, 7.

sl. 2. Ulice regulirane 1272.
(Ž. Peković, K. Babić, 2017.).

sl. 3. Ulice regulirane 1296.
(Ž. Peković, K. Babić, 2017.).

je sastavni dio grada⁸. Usljed velikog požara, koji je bitno ošteti grad, 1296. godine je novelom Statuta gradu pripojeno i Prijeko⁹.

Nasipanjem močvarne uvale te pripajanje Prijekoga gradu, ostvareni su preduvjeti za gradnju Vrata od Pila – glavnoga zapadnog ulaza u grad.

Godine 2008. pokrenut je projekt obnove mosta od Pila i serpentine između vratā od Pila, kojom se ulazi u staru gradsku jezgru¹⁰. Tom prilikom izvršena su arheološka istraživanja kojim je raslojen lokalitet te su jasno definirani srednjovjekovni obrambeni sustavi Vrata od Pila, poznati iz arhivskih dokumenata. U ovoj mikrocjelini Dubrovnika uočena je iznimna slojevitost različitih fortifikacijskih sustava koji su se sukcesivno smjenjivali od 13. do polovine 16. stoljeća. Ovim radom željeli bismo rasvijetliti faze razvoja zapadnog ulaza u grad, te na taj način doprinijeti saznanjima o urbanističkom razvoju Dubrovnika.

⁸ Statut grada Dubrovnika. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrica), Dubrovnik, 2002, V./XLI./str. 321. – Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Predgrađe dubrovačke civitas, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku 55, 2017, str. 30-44.

⁹ Statut grada Dubrovnika. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrica), Dubrovnik, 2002, VIII./LVII./str. 233-235. – Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Predgrađe dubrovačke civitas, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku 55, 2017, str. 45-61.

¹⁰ Voditelj projekta obnove, istraživanja i konzervatorskih radova bio je Željko Peković, arheološki nadzor nad radovima iskopa u svrhu postavljanja nove infrastrukture u nekoliko navrata vodili su arheolozi: Ivica Žile, Branka Milošević i Maro Leoni.

2. Kronologija gradskih vrata na području zapadnog dijela Place

Na području zapadnog dijela Place, u razdoblju od 13. do polovine 16. stoljeća, evidentirali smo šest razvojnih faza koje ćemo u nastavku teksta detaljno elaborirati. Fokus našeg interesa su fortifikacijske strukture zapadnog ulaza u grad, datirane u spomenuto vremensko razdoblje. Za razliku od kasnijih faza koje su arhivski i arheološki zasvjedočene, prve dvije faze, datirane u 13. stoljeće, prepoznate su samo na temelju arhivskih dokumenata.

2.1. Porta septentrionalis (prva polovina 13. stoljeća)

Postojanje prvih vrata na području zapadnog završetka Place možemo datirati i ubicirati na temelju dokumenta iz 1235. godine. U njemu stoji da je prvi Samostan male braće *aedificaverunt, piorum elemosynis, Divo Thomae sacrum, in suburbio civitatis, non procul a porta septentrionali, in loco vulgo Jamine (sic) dicto. Hoc patet ex prima sancita hoc anno lege a senatu Ragusino contra nuptiales pompa set luxus*¹¹. Dokument nam nudi nekoliko repera

¹¹ *Ordo de dotibus et nuptiis*, u: *Monumenta juris Ragusini, statutis anni 1272 vetustiora*, u: *Liber Statutorum civitatis Ragusii...*, u: *Liber Statutorum civitatis Ragusii, compositus anno 1272. cum legibus aetate posteriore insertis atque cum summaris, adnotationibus et scholaris a vetribus juris consultis ragusinis additis*. (Prir. V. Bogišić, C. Jiriček), Zagreb, 1904, no. III, p. LXV, bilj. 2. – A. MARINOVIĆ, Dubrovačka legislacija glede prosjačkih redova, u: *Samostan Male braće*

za ubikaciju samostana, a posredno i gradskih vrata. Prvi franjevački samostan, posvećen sv. Tomi – prema ovom dokumentu – nalazio se u predgrađu *civitas* i nedaleko od sjevernih vrata, na mjestu zvanom Jamine¹². Sa svrhom što uspješnije ubikacije valja prokomentirati sve odrednice mjesta.

Tridesetih godina 13. stoljeća *civitas* je bio gradski teritorij južno od današnje Strossmayerove ulice. Dakako, već tada je grad „iscurio“ izvan bedema *civitas*¹³, ali je predgrađe postalo legitimni dio grada tek 1272.¹⁴, iako je i otprilike dva desetljeća prije bilo zaštićeno „novim gradskim zidom prema brdu“. Toponim *Jamine* tijekom vjekova je iščezao iz pamćenja lokalnog stanovništva. Spominjući ovaj toponim, moramo se nužno dotaknuti spornog pitanja ubikacije prvog Samostana male braće u Dubrovniku. Sve do devedesetih godina 20. stoljeća vladalo je mišljenje da je prvi samostan sagrađen na mjestu današnjeg hotela Imperijal (dakle, tristo-tinjak metara zapadno od današnjih Vrata od Pila), te da je kasnije, radi ratne opasnosti srušen, pa je sagrađen novi, unutar grada, na današnjem mjestu¹⁵. Međutim, početkom devedesetih godina 20. stoljeća, Željko Peković je – na temelju arhivskih dokumenata, kao i arhitektonskih pokazatelja uočenih tijekom obnove Samostana male braće – posumnjao u tumačenja o fizičkom „preseljenju“ samostana s lokaliteta na kojem se danas nalazi hotel Imperijal na današnje mjesto, unutar gradskih zidina. Prema autorovu tumačenju, Samostan male braće je od osnutka da danas zadržao svoj položaj, ali je u

drugom desetljeću 14. stoljeća uključen u grad na način da je novi gradski bedem sagrađen uz samostanski zapadni zid (dakle, na današnjem mjestu)¹⁶. Bilježeći ostatke litice, prirodnog terena na kojem je samostan izgrađen, te na temelju rezultata geotehničkih istraživanja, Ž. Peković je ustvrdio da je riječ o iznimno skokovitom i stjenovitom terenu na koji se toponim *Jamine* najvjerojatnije odnosio¹⁷.

Preostaje nam još pojasniti sintagmu *non procul a porta septentrionali* (nedaleko od sjevernih vrata), odnosno pretpostaviti gdje su se sjeverna gradska vrata – spomenuta u dokumentu iz 1235. – mogla nalaziti. Prihvaćajući tezu koautora ovog teksta¹⁸ – prema kojoj se 1235. godine samostan nalazio na današnjem mjestu, ali tada nije bio obuhvaćen zidinama slavenskih naselja¹⁹ na Prijekom odnosno na području koje će tek 1296. postati sastavni dio grada²⁰ – pretpostavljamo da su se *porta septentrionalis* nalazila negdje preko puta Samostana male braće, na sjevernom gradskom zidu kojeg valja pretpostaviti nešto južnije od južnog ruba današnje Place, točnije u nastavku nekadašnjega ogradnog zida Samostana sv. Klare, koji je presijecao Veliku Onofrijevu česmu na pola. Postoji nekoliko argumenata da se sjeverni gradski bedem nalazio na ovom mjestu 1235. godine²¹. U to doba

u Dubrovniku, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 39, bilj. 6.

¹² Zanimljivo je da dubrovački analist Restić donosi pod godinom 1235. vrlo slične podatke: ... *frati, ai quali si fabbricava in questo tempo la chiesa di s. Francesco alle Pille, nel luogo detto Jamine... Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451.) item Joaniis Gundulae (1451. - 1484.). [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I]. (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1893, str. 82.*

¹³ Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Vlasnički odnosi u Dubrovniku u stambenom bloku zapadno od Ulice Miha Pracata u drugoj polovini 13. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 43, 2016, str. 268-269.

¹⁴ „...po Božjoj volji gradu Dubrovniku (je) pripojen drugi, novi grad koji se dosad zvaše predgrađem...“ *Statut grada Dubrovnika*. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrića), Dubrovnik, 2002, V./XLI./str. 321.

¹⁵ V. J. VELNIĆ, Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 98.

¹⁶ Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 91-128.

¹⁷ Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 91-93, sl. 1-3.

¹⁸ U nastavku teksta, u poglavlju 2.3. *Vrata od Pila od dvadesetih godina do polovine 14. stoljeća*, iznijet ćemo detaljniju argumentaciju, tj. donijet ćemo kratki pregled najvažnijih dokumenata, kao i komparaciju s vrlo sličnim drugim dubrovačkim slučajem, dominikanskim samostanom.

¹⁹ Da je područje Prijekog bilo zaštićeno nekakvim zidinama i prije pripojenja gradu 1296., svjedoči dokument iz 1228. godine u kojem se za crkvu sv. Jakova Pipunara navodi da se nalazi *ad moenia civitatis*. Ova crkva, koja se, dakle, nalazi unutar gradskih zidina, ustupa se dominikancima. Iste godine Palmotić je istom samostanu poklonio crkvu Marijina Uznesenja koja se nalazi *extra muros* te nedaleko od Sv. Jakova – kuću i vrt, na čijem je prostoru izgrađen samostan. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Sv. III. Listine godina 1256. - 1272.*, (Ur. T. Smičiklas), Zagreb, 1905, str. 298-299, doc. 265.

²⁰ *Statut grada Dubrovnika*. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrića), Dubrovnik, 2002, VIII./LVII./str. 233-234.

²¹ Zapadni potez gradskih zidina od Bokara do Puncijeje spominje i *Statut 1272. godine*. Ulica Za Rokom regulirana je kao „...ulica što ide do crkve Svih Svetih

Dubrovnik je još funkcionirao kao dvojni grad – *civitas* na poluotoku i slavenska naselja na Prijekom. Kao što smo već naglasili, već tada valja pretpostaviti postojanje prvih predgrađa, osobito onoga oko crkve Svih svetih²². Postojanje predgrađa izvan zidina *civitas* podrazumijeva i postojanje nekakvog obrambenog zida koji mu je pružao kakvu-takvu zaštitu. Upravo na mjestu sjevernoga ogradnog zida Samostana sv. Klare valja pretpostaviti postojanje zida koje je išao „u močvaru“²³ – jer tada močvara još nije nasuta u potpunosti. Da se zid nalazio baš na ovom mjestu svjedoči nelogičan „skok“ zapadnih gradskih bedema, kao i činjenica što pravac kojim se protezao ovaj zid, predstavlja razdjelnicu općinskog i nadbiskupijskog odnosno privatnog zemljišta²⁴. Navedenome pridodajmo još i arheološke ostatke zida širine devedesetak centimetara,

da ide ravno do vrata gradskog zida“. *Statut grada Dubrovnika*. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrica), Dubrovnik, 2002, V./XLI./str. 321. – Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Predgrađe dubrovačke *civitas*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55, 2017, str. 36, bilj. 89 i tamo navedena starija literatura.

²² Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Vlasnički odnosi u Dubrovniku u stambenom bloku zapadno od Ulice Miha Pracata u drugoj polovini 13. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 43, 2016, str. 268-269.

²³ Kao komparaciju navodimo situaciju u Splitu. Otprilike od položaja kasnije sagrađenog Mletačkog kaštela (1441.) – na čijem se mjestu prethodno nalazila kurija Sabaka i nešto sjevernije prvi splitski Samostan sv. Klare – prema moru je sagrađen zid koji je išao „u more“ te štitiio zapadni pristup gradskoj luci. U tom zidu su se nalazila i gradska vrata – *Porta delle Beccarie* (Vrata Mesnice). Opširnije vidi u: K. MARASOVIĆ, Mletački kaštel u Splitu, *Izgradnja i preobrazbe*, *Prostor* 20, 2[44], 2012, str. 250-254, sl. 4-7.

Dakle, poveznice s Dubrovnikom su višestruke: postojanje zida „u more/močvaru“ te gradskih vrata na njemu, kao i položaj Samostana sv. Klare na zapadnom rubu grada.

²⁴ Sjeverno od (zamišljenog) pravca protezanja navedenog zida prema istoku nalazilo se općinsko zemljište, što se poklapa s južnim rubom ulice Između polača. Južno od navedene linije, a zapadno od Široke ulice nalazilo se zemljište Dubrovačke nadbiskupije (*Statut grada Dubrovnika*. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrica), Dubrovnik, 2002, VIII./LVII./str. 233, 234, *passim*), dok su se istočno od Široke ulice nalazila privatna zemljišta istaknutih članova dubrovačke vlastele. Navedena zemljišta bila su predmet prapodjele dubrovačkog zemljišta polovinom 13. stoljeća. Usp. Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Vlasnički odnosi u Dubrovniku u stambenom bloku zapadno od Ulice Miha Pracata u drugoj polovini 13. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 43, 2016, str. 269-280.

pronađenog u sondažnim istraživanjima osamdesetih godina 20. stoljeća. Pružajući se dalje na istok, zid se nastavljao na ogradni zid Samostana sv. Klare te je nizu stambenih blokova četvrti Garište bio razdjelnica između nadbiskupijskog zemljišta i Placce, a sačuvan je u parcelaciji stambenih blokova. Budući da, za sada, *porta septentrionalis*, nažalost, nisu arheološki potvrđena, preostaje nam pretpostaviti njihov položaj na spomenutom zidu. Položaje gradskih vrata – kako *civitas* tako i predgrađa – u pravilu nasljeđuju ulice regulirane *Statutom grada Dubrovnika* 1272. i 1296. godine²⁵. Stoga ćemo i prilikom ubikacije sjevernih gradskih vrata, koja spominje dokument iz 1235. godine, posegnuti za *Statutom*. Garište je jedina ulica na području zemljišta Dubrovačke nadbiskupije²⁶, koja je regulirana 1272. godine²⁷. Na njezinu južnom kraju najvjerojatnije se nalazila Kula Budislavić²⁸, što otvara mjesto pretpostavci da su se na njezinu sjevernom kraju nalazila *porta septentrionalis*.

2.2. Prva Vrata od Pila u drugoj polovini 13. i prvom desetljeću 14. stoljeća

Vrata od Pila su prvi put u nekom dokumentu spomenuta 1296. godine²⁹. U noveli *Statuta* stoji

²⁵ Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Predgrađe dubrovačke *civitas*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55, 2017, *passim* i tamo navedena starija literatura.

²⁶ Usp. bilj. 24.

²⁷ „Ulica pak koja dolazi od vrata što su ispod kuće Bogdana de Pissino da ide ravno do Poljane...“ (*Statut grada Dubrovnika*. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrica), Dubrovnik, 2002, V./XLI./str. 321). Ostale komunikacije koje su premrežile zemljište Dubrovačke nadbiskupije regulirane su 1296. godine sljedećim riječima: „Osim toga, od prije spomenute ulice dalje, prelazeći čitavo zemljište dubrovačke nadbiskupije, mora se u potezu od trideset osam sežnjeva podignuti deset kuća sa žljebovima od po tri pedlja žlijeb. I između prije spomenutih kuća moraju prolaziti četiri ulice, svaka po deset pedalja širine, a one neka prolaze zemljištem dubrovačke nadbiskupije do ulice koja ide do crkve Svih svetih“ (*Statut grada Dubrovnika*. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrica), Dubrovnik, 2002, VIII./LVII./str. 464). To su današnje ulice (nabrojene od istoka prema zapadu): Đorđićeva, Čubranovićeva, Getaldićeva i Zlatarićeva.

²⁸ Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Predgrađe dubrovačke *civitas*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55, 2017, str. 34-35.

²⁹ Dubrovački analisti Ranjina i Restić ih spominju nešto ranije, 1277. godine. *Annales Ragusini Anonymi item Nicoali de Ragnina*. [Monumenta spectantia historiam

sljedeća odredba: *Et tali modo et ordine continuari debeant domus cum suis gotalibus et viis usque ad murum civitatis porte de Pilis...*³⁰ Citirana odredba je posljednja u nizu onih kojima je regulirano Prijeko koje je sada konačno priključeno gradu. Radi što boljeg razumijevanja ove odredbe, tj. ubikacije prvih Vrata od Pila, donosimo i njezin kontekst. Prvom rečenicom LVII. glave, VIII. knjige *Statuta* naveden je motiv sastavljanja novele: „Budući da se nitko ne može oduprijeti božanskim odlukama, buknuo je u gradu Dubrovniku požar koji je uništio gotovo cijelo predgrađe i veći dio staroga grada.“ To se dogodilo 16. kolovoza 1296., a 23. rujna iste godine Malo i Veliko vijeće je donijelo odluke o regulaciji ulica na novopriključenom općinskom zemljištu Prijekog, ali i na privatnom i nadbiskupijskom zemljištu južno od Place. Ovom prilikom zanima nas samo teritorij sjeverno od Place, a osobito njegov zapadni dio. Na Prijekom su regulirane najprije ulice koje prate putanju gradskoga zida – uz istočni, sjeverni i zapadni – što govori u prilog tezi da je Prijeko prije priključenja gradu već bilo ograđeno nekakvim obrambenim zidom³¹. Zatim je regulirana ulica u smjeru istok-zapad koja je uzdužna komunikacija po sredini Prijekog, između Sv. Nikole i zapadnoga gradskoga zida (ulica Prijeko). Nakon toga su regulirane poprečne ulice, u smjeru sjever-jug, koje su uzdužne razdjelnice dvostrukih stambenih blokova. Dvostruki stambeni blokovi i ulice (sjever-jug) među njima ritmično se izmjenjuju sve do zapadnoga gradskoga zida na kojem se

sl. 4. Vrata od Pila 1296. godin: godine: 1. Kula Budislavić, 2. Porta septentrionalis 1235., 3. Vrata od nalaze i Vrata od Pila³². Sva zemljišta po kojima se vrši regulacija ulica između istočnog, sjevernog i zapadnog zida Prijekog su komunalna³³. To govori u prilog da su navedena zemljišta naknadno, skupa sa samostanom pripojena gradu.

Spomen Vrata od Pila u noveli *Statuta* daje nam dovoljno podataka za njihovu ubikaciju. Naime, najzapadnija poprečna ulica na Prijekom je današnja Ulica Celestina Medovića³⁴. Uz njezin zapadni rub protezao se zid Prijekog, prije no što je Samostan male braće „ušao“ u grad. Upravo na tom zidu valja pretpostaviti postojanje prvih Vrata od Pila. Preciznu ubikaciju pružaju nam ostatci srednjovjekovne kule Prijekog, koji su prepoznati u prizemlju zvonika male braće. Zvonik je nastao nadgradnjom spomenute kule. Ž. Peković, koji je prvi uočio

slavorum meridionalium, IJ (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1883, str. 222. – *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451.) item Joaniis Gundulae (1451. - 1484.)*. [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I]. (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1893, str. 98.

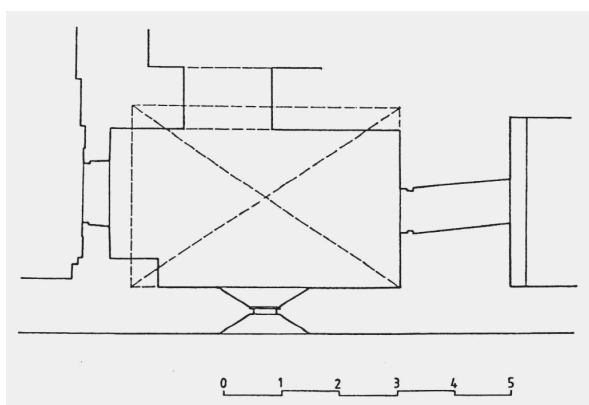
³⁰ Ova je odredba u citiranom izdanju *Statuta* prevedena ovako: „Takvim se načinom i redom moraju nastaviti kuće sa svojim žljebovima i ulicama do gradskoga zida i vrata od Pila...“ *Statut grada Dubrovnika*. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrica), Dubrovnik, 2002, VIII./LVII./str. 462, 463.

³¹ Zidine Prijekog s kulama spominju i dubrovački analisti (Ranjina i Restić), doduše nešto ranije, 1266. godine. *Annales Ragusini Anonymi item Nicoali de Ragnina*. [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I]. (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1883, str. 221. – *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451.) item Joaniis Gundulae (1451. - 1484.)*. [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I]. (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1893, str. 96.

³² Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, Predgrađe dubrovačke civitas, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55, 2017, bilj. 125.

³³ Nakon „preseljenja“, 1319. godine, franjevcima se oko samostana dodjeljuju privatna zemljišta!

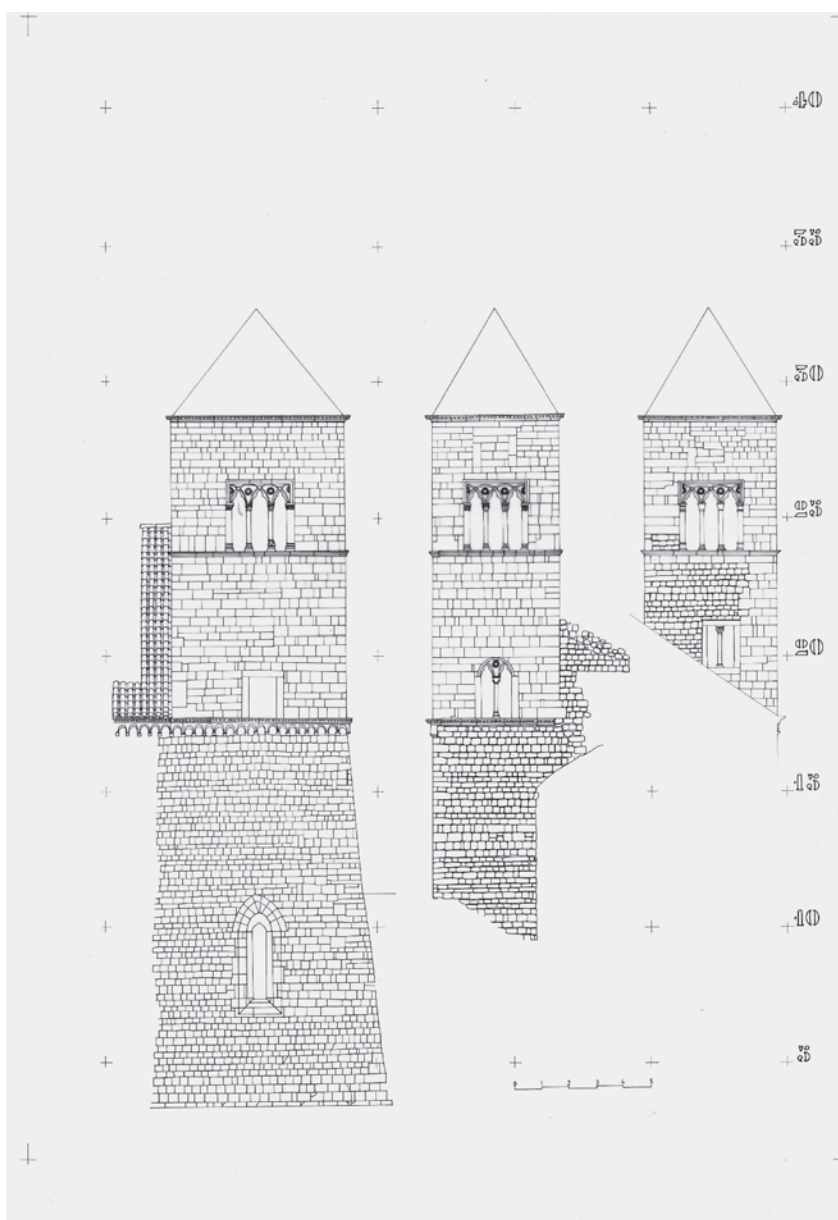
³⁴ Pretpostavljamo da je ona jedna od gradskih ulica koje su trebale biti „ostavljene... oko gradskoga zida s unutarnje strane“. Propisana širina tih pomerija je 5 sežanja (nešto više od 10 m). Širina te ulice (Celestina Medovića) s prostorom koji je naknadno dodijeljen franjevcima uz istočni zid samostan odgovarao bi navedenoj širini pomerije.

sl. 5. Tlocrt prizemlja zvonika male braće u Dubrovniku (Ž. Peković, 1991.).

sl. 7. Prizemlje zvonika male braće s uočljivom fugom između crkve i zvonika (foto: Ž. Peković).

sl. 6. Rekonstrukcija prve faze zvonika male braće u Dubrovniku (Ž. Peković, 1991.).

ostatke srednjovjekovne kule Prijekog u prizemlju zvonika, naveo je nekoliko vrlo uvjerljivih argumenata u korist ove teze: prizemlje zvonika je pravokutno – što je vrlo neuobičajeno te ukazuje na to da je sagrađen na nekoj ranijoj građevini – a na spoju zvonika i crkve vidljiva je fuga koja govori u korist teze da crkva i zvonik nisu građeni istodobno, odnosno da je prizemlje zvonika starije od crkve³⁵. U prizemnom dijelu zvonika uočljiva je razlika u zidnoj oplati. Naime, sjeverni, zapadni i istočni zid su bitno deblji te su kosi u odnosu na južni zid koji je tanji te je ravan. Spomenute razlike južnog zida u odnosu na ostala tri zida zvonika posljedice su redukcije izvornih gabarita srednjovjekovne kule Prijekog. Naime, ona je izvorno bila kvadratnog oblika, ali svojom dužinom (sjever-jug) nije odgovarala gabaritima istočnog korpusa crkve – njezin je južni zid bio postavljen nešto južnije od južnoga zida crkve te je zadirala u prostor regulacije glavne gradske komunikacije – Place, stoga je njezin južni dio porušen, te je, prilikom pregradnje, sagrađen novi južni zid – tanji i vertikalalan u odnosu na ostala

³⁵ Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 119-121, 127, sl. 12, 22.

tri zida zvonika – nekadašnje kule. Posljedice te redukcije gabarita kule prilikom njezine pregradnje u zvonik male braće je pravokutni tlocrt zvonika, kao i tragovi kosih fuga (što je zapravo presjek istočnog, kosog zida srednjovjekovne kule na južnom pročelju zvonika).

Odmah uz srednjovjekovnu kulu (zvonik male braće), a južno od nje valja ubicirati prva Vrata od Pila. Dakle, nalazila su se na Placi, otprilike u pravcu današnje Getaldiceve ulice.

Uz novelu *Statuta* postoje još neki arhivski dokazi koji osnažuju prethodnu ubikaciju prvih Vrata od Pila, kao i prvog Samostana male braće. Devetnaestoga listopada 1301. godine Malo je vijeće donijelo zabranu trgovanja izvan grada pod prijetnjom kazne od jednog perpera i oduzimanja robe. Kao jedino dozvoljeno mjesto za trgovinu izvan grada (!) naveden je prostor između Vrata od Pila i male braće. Zbog velike važnosti dokumenta za ovu raspravu, donosimo ga u cijelosti:

*Captum fuit in minori consilio et clamatum per Matheum preconem per loca consueta, quod nullus Raguseus, tam masculus quam femina, audeat ire ad sanctum Stefanum de Umbla per mare nec per terram, nec in illa parte de Umbla ads facinedum mercatum sub pena unius yperperi et perdendi mercaciones, nec facere possint. Aliquod mercatum per vias quibus ictur in Umblam, et quicumque voluerit ire foris portam de Pille, ibi facere poscit intra Fratres minores et portam de Pillis et noni n alio loco*³⁶.

„Odlučeno je na Malom vijeću, a izvikivač Mato je objavio po uobičajenim mjestima da se ni jedan Dubrovčanin, kako muškarac tako i žena, ne drzne ići na Sv. Stjepana na Rijeci, ni po moru, ni po kopnu, niti na onu stranu Rijeke radi trgovanja, pod kaznom od jednog perpera i gubitka robe te da ne mogu trgovati po putovima kojima se ide za Rijeku, a tko god bi htio ići izvan Vrata od Pila, može trgovati između male braće i Vrata od Pila i na niti jednom drugom mjestu.“³⁷

Dokument donosi nekoliko dragocjenih informacija: Samostan male braće nalazio se izvan grad-

skog zida, a u blizini Vrata od Pila. Dakle, dozvoljeno je trgovati na mjestu koje je sa sjevera omeđeno malom braćom, a s istoka gradskim zidom na kojem su se nalazila Vrata od Pila – na potezu današnje Place, između zvonika male braće i Getaldiceve ulice.

U kontekstu urbanističkih zahvata 1296. godine, kao i ubikacije prvog Samostana male braće i prvih Vrata od Pila, osobito je zanimljiv zapis Nikole Ranjine. Godine 1309., prema njegovu zapisu, dogodilo se sljedeće:

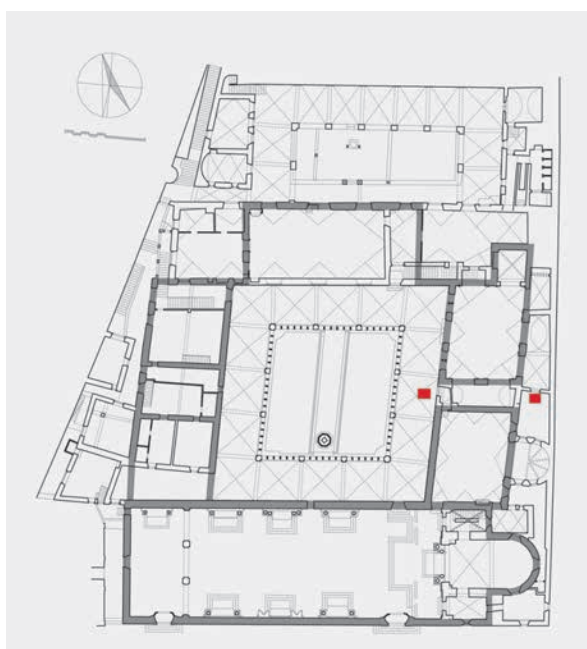
*...edificato furono le case dallo comune in mezzo alla piazza di Ragusa, lo sextiero di santo Blasio di piazza et lo sextiero si santo Nicolò di Campo, et furono divise le vie et spartite le case; et lo resto delli terreni locorono alli cittadini, a g. to 1 ½ lo braccio quadrato. Quale loco fu posto et nominato, ordinati tre odrini di strade: fatta la prima strada fino allo convento di santo Francesco, la via larga la ordinarono chiamare, come la più soprana; in scitola (chiamarono?) la seconda, ordinata da parte della dovana fino alle porte delle Pille (e) piazza dello mercato: et la terza, dallo castello di conte fino alla monasterio di santa Chiara, di Caligari chiamata. Le altre strade (erano) per diverse vie della città sparse*³⁸.

Ranjina bilježi gradnju općinskih kuća i proširenje grada, tj. osnutak dvaju novih seksterija – Sv. Vlaha *di piazza* i Sv. Nikole *di Campo*. Iako spominje regulaciju više ulica, samo tri je i prostorno definirao. Prva ide do Samostana male braće (*convento di santo Francesco*) te za nju navodi da je *via larga* (široka ulica) i *la più soprana* (najviša ulica!). Navedeni opis odgovara današnjoj ulici Prijeko, koja je uistinu na višoj nadmorskoj visini u odnosu na Placu i ostale južnije uzdužne komunikacije. Iz ovoga proizlazi da se 1309. godine samostan nalazio na današnjem mjestu, tj. da od osnutka do danas nije mijenjao položaj, već da je 1319. samo priključen gradu kao posljedica gradnje novoga zapadnog bedema Prijekog o čemu će biti više riječi u sljedećem poglavlju. Samostan male braće je vjerojatno komunicirao sa slavenskim naseljima na području Prijekog i prije no što je ono postalo sastavni dio grada 1296. godine. Dokaz za to je hodnik u istočnom krilu samostana – smješten između sakristije na jugu i kapitula na sjeveru – koji je bio komuni-

³⁶ *Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina].* (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 11. Milorad Medini je prvi objavio ovaj dokument. Prema njegovu mišljenju, područje *intra Fratres minores et portam de Pillis* bilo je „dovoljno zaštićen prostor“ koji on naziva i „trg“. M. MEDINI, *Starine dubrovačke*. Dubrovnik, 1935, str. 155-156.

³⁷ Dokument je prevela Inge Belamarić na čemu joj srdačno zahvaljujemo.

³⁸ *Annales Ragusini Anonymi item Nicoali de Ragnina. [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I].* (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1883, str. 224.

sl. 8a. Pretpostavljeni tlocrt Samostana male braće iz 13. stoljeća s istaknutim hodnikom i ulazom u istočnom krilu (tlocrt: Ž. Peković).

kacija samostana i prostora istočno od njega³⁹. Oba ulaza u hodnik naglašena su masivnim romaničkim portalima. Hodnik se pruža u smjeru istok-zapad te je, na temelju oblikovanja i monumentalnosti obaju portala, moguće zaključiti da se kroz njega ulazilo u samostanski kompleks, a njegovi debeli bočni zidovi i svod odaju natruhe fortifikacijske funkcije⁴⁰.

Na zapadnom pročelju samostana, negdje između crkve i zapadnog krila, na kojem bi se mogao očekivati glavni ulaz, isti nije u istraživanjima pronađen. Naime, na širokom potezu kojim se danas ulazi u samostan nisu vršena arheološka istraživanja.

Druga ulica koju Ranjina spominje proteže se od Dogane/Carinarnice/Sponze do Vrata od Pila i *piazza dello mercato*, koja se nalazi zapadno od

sl. 8b-c. Romanički portali ulaza u hodnik koji je povezivao samostan s okolnim područjem istočno od njega (foto: Ž. Peković).

spomenutih Vrata. Neosporno se radi o Placi. Među navedenim prostornim reperima, osobito je važno istaknuti da *piazza dello mercato* valja poistovjetiti s jedinim dopuštenim mjestom za trgovinu izvan grada, koje se – kako je navedeno u odluci Maloga vijeća 1301. – nalazi *intra Fratres minores et portam de Pillis*. Odluka Maloga vijeća iz 1301. i Ranjinin zapis iz 1309. godine omogućuju ubikaciju *piazza dello mercato*. Na istoku ju je omeđivao zapadni bedem Prijekog s prvim Vratima od Pila. Na jugu bedem predgrađa iz 1235. godine s grad-

³⁹ Povezanost franjevačkog i dominikanskog samostana sa Slavenima koji su u njih često navraćali, spominje i Restić u kontekstu događaja iz 1310. godine. *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451.) item Joaniis Gundulae (1451. - 1484.)*. [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I]. (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1893, str. 105.

⁴⁰ Hodnik je nekoliko metara južnije od današnje ulice Prijeko. *Statutom* je predviđeno da je ova ulica široka 3 sežnja, što preračunato iznosi 6,06 m. O starim dubrovačkim mjerama za dužini vidi u: Z. HERKOV, Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu (nastavak), *Zbornik Historijskog instituta JAZU-a* 8, 1977, str. 171.

skim vratima, u dokumentu spomenutim kao *porta septentrionalis*⁴¹. Sa sjevera je trg namijenjen trgovanju, koji se tada nalazio izvan grada, bio omeđen samostanskim kompleksom male braće. Zapadna granice trga nije definirana. Neophodno je na ovom mjestu istaknuti dva opažanja Anđelka Badurine: franjevački samostani su gotovo redovito građeni u predgrađu, „i to tik uz gradska vrata“, što je posljedica Franjina načela „biti na putu“; a pred njima se formiraju „gradske površine slične trgu, premda nemaju ni naziv ni funkciju trga“, a nastaju radi „olakšavanja ‘prometa’ pri ulazu i izlazu u crkve“⁴². Doduše, u slučaju dubrovačkoga franjevačkog samostana, na toj se gradskoj površini trgovalo, a tek su naknadno, 1342. godine, na južnom zidu crkve probijena dvojna vrata⁴³. Kasno probijanje vrata, svakako, valja povezati s položajem zapadnoga gradskog bedema. Naime, dok su se samostan i *piazza dello mercato* nalazili izvan grada, bilo je vrlo rizično otvarati nova vrata na crkvi. Usprkos zacijelo brojnim hodočasniciima i vjernicima koju su crkvi i samostan posjećivali, sigurnost je bila na prvom mjestu. Priključenjem samostana s crkvom i trga pred njom gradu, ostvareni su preduvjeti nesmetanog probijanja dvaju novih vrata na južnom crkvenom zidu.

Prostorni reperi koje Ranjina spominje za treću ulicu su *castello di conte* (Knežev dvor) i Samostan sv. Klare, što ukazuje da je riječ o današnjoj ulici Od puča.

Ulice za koje Ranjina spominje da su formirane 1309., u novom dijelu grada, pružaju se paralelno, od kojih je prva spomenuta (današnja ulica Prijeko) nešto viša u odnosu na ostale dvije, jer je nastala na neravnom terenu više nadmorske visine, a ostale

dvije u nizinskom dijelu koji je nastao isušivanjem močvarne uvale između poluotoka i padine Srđa. Za razliku od Place, Prijeko i Od puča⁴⁴ su regulirane *Statutom* 1296. godine. Ranjini je zasigurno bio dostupan *Statut*. Zašto je u kontekstu urbanističkog reguliranja novih dijelova grada spomenuo samo ove tri ulice, nažalost, izmiče našim spoznajama.

2.4. Vrata od Pila od dvadesetih godina do polovine 14. stoljeća

Krajem drugog desetljeća 14. stoljeća Dubrovnik (dio grada opasan bedemima) je doživio posljednje proširenje prema zapadu. Proširenje grada prema zapadu, koje podrazumijeva gradnju novoga zapadnog bedema, spomenuto je prvi put (1)3. ožujka 1319. godine, i to u odluci Velikoga vijeća kojom je dopušteno da mala braća sagrađe novu crkvu i samostan unutar gradskih zidina pošto su – zbog ratne opasnosti, za vrijeme vladavine kneza Pavla Morozinija – bili primorani srušiti crkvu i Samostan male braće izvan Vrata od Pila. Za gradnju novoga samostana unutar grada, Veliko je vijeće maloj braći ustupilo zemljište koje je prethodno pripadalo Marinu, sinu Miha *de Slavija*⁴⁵. Prethodna

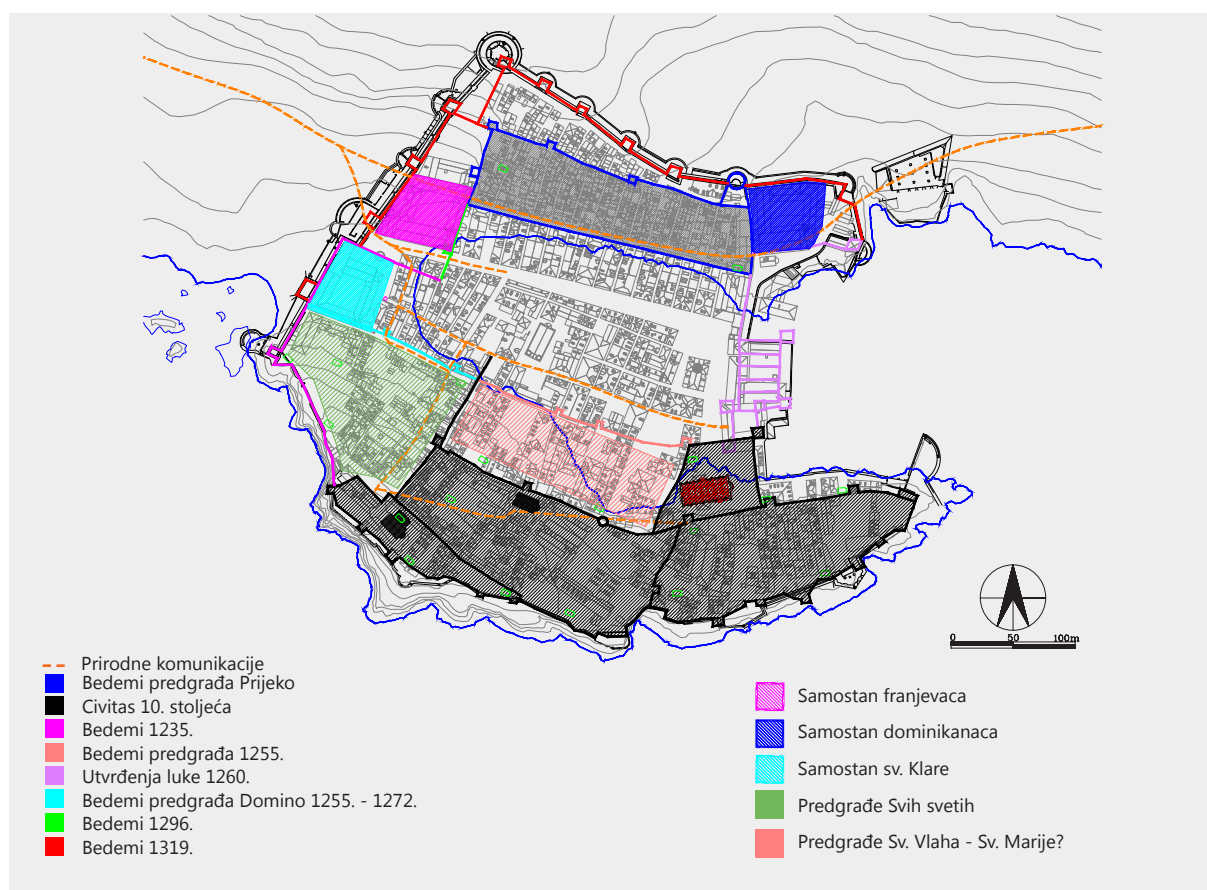
⁴¹ Tijekom ove su faze – dakle, od 1296., kada je gradu pripojeno Prijeko, do 1319. kada je sagrađen novi zapadni gradski bedem te su mala braća „ušla“ u grad – zacijelo paralelno funkcionirala *porta septentrionalis* i prva Vrata od Pila, smještena negdje u produžetku današnjeg zvonika Samostana male braće, izvorno kule Prijekog.

⁴² A. BADURINA, *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja*. Zagreb, 1990, str. 16, 25, 43.

⁴³ *Libri reformationum. Tomus I. Ann. 1306. - 1347. [Monumenta Ragusina]*. Zagreb, 1897, str. 139. – C. FISKOVIĆ, *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Dubrovnik, 1955, str. 110-111. – V. J. VELNIĆ, *Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti*, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 105-106.

⁴⁴ „Isto tako, od općinskog puča koji se nalazi pred samostanom klarisa neka ide uobičajena ulica preko zemljišta spomenute nadbiskupije što dolazi do kuće Sersija a odatle pred Kaštel. I neka ostane u svojoj dotadašnjoj širini.“ *Statut grada Dubrovnika*. (Prir. A. Šoljić, Z. Šundrica), Dubrovnik, 2002, VIII./LVII./str. 234. – Ž. PEKOVIĆ - K. BABIĆ, *Vlasnički odnosi u Dubrovniku u stambenom bloku zapadno od Ulice Miha Pracata u drugoj polovini 13. stoljeća*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 43, 2016, str. 59-60.

⁴⁵ *Item in eodem concilio captum fuit et deliberatum, quod cum tempore quod accepta fuerunt territoria hominibus de Ragusio, causa attribuenda ea Fratribus Minoribus pro reedificatione ecclesia beati Francisci, que fuerit destructa et totaliter discipata in servitium comunis, acceptum esset quodam territorium Marini filli Michelis de Slavi, et quia dictus Marinus erat absens Ragusii, factum et scriptum fuit instrumentum de precio dicti territorii dicto Micheli de Slavi... Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 136. Dokument su prethodno donijeli: C. FISKOVIĆ, *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Dubrovnik, 1955, str. 108. – V. J. VELNIĆ, *Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti*, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 100. – A. BADURINA, *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja*. Zagreb, 1990, str. 63. – Ž. PEKOVIĆ, *Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 106.

sl. 9. Razvoj grada 1319. godine (Ž. Peković, K. Babić, 2017.).

odredba, iz 3. ožujka 1319., spominje crkvu male braće *que fuerit destructa et totaliter discipata* za vrijeme Pavla Morozinija. U ovoj odredbi donesen je isti podatak o ustupanju zemljišta Marina de Scлавija franjevcima⁴⁶.

Važno je istaknuti da je Veliko vijeće naknadno donijelo odluku o „preseljenju“ male braće u grad, tj. nakon što im je samostan već bio zaštićen novim gradskim bedemom. Naime, tijekom vladavine kneza Pavla Morozinija (1316. – 1318.), Republika je vodila rat s Urošem II. Milutinom, srpskim kraljem, od 1316. do 1318. godine⁴⁷. Upravo zbog toga, javi-

la se potreba da franjevački samostan „uđe“ u grad, tj. da bude zaštićen bedemima. Međutim, papa Bonifacije VIII. je, 1298. godine, izdao bulu prema kojoj su prosjački redovi za osnivanje/gradnju samostana unutar grada trebali posebno dopuštenje Svete stolice. Maloj braći je to dopuštenje izdao papa Ivan XXII. 15. listopada 1318. godine, u Avignonu⁴⁸.

⁴⁶ *Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 135-136. – V. J. VELNIĆ, Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 100. – Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 106.

⁴⁷ V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808.* Sv. I., Zagreb, 1980, str. 91. – V. J. VELNIĆ, Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V.

J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 100. – A. BADURINA, *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja*. Zagreb, 1990, str. 50. – Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 101.

⁴⁸ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Sv. VIII. Listine godina 1301. - 1320.* (Ur. T. Smičiklas), Zagreb, 1910, str. 512-513, doc. 416. – M. MEDINI, *Starine dubrovačke*. Dubrovnik, 1935, str. 155-156. – C. FISKOVIĆ, *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Dubrovnik, 1955, str. 108. – V. J. VELNIĆ, Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 101, 176, prilog 3. – A. BADURINA, *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja*. Zagreb, 1990, str. 50. – Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 101.

Bilo bi ispravnije reći da papa ovom ispravom naknadno „ozakonjuje postojeće stanje“⁴⁹.

Nizom odluka, datiranih 1318. – 1320. godine, Malo i Veliko vijeće ustupilo je maloj braći nekoliko zemljišta za širenje samostana⁵⁰. Istaknuli bismo jednu od njih, koja nam je važna iz dvaju razloga: spominje novi zapadni gradski bedem te potvrđuje tezu o naknadnom legaliziranju postojećeg stanja. Riječ je o odluci Velikoga vijeća, donesenoj 12. kolovoza 1318. ili 1319. Naime, postoje dva dokumenta istog sadržaja, od kojih je jedan datiran u 1318., a drugi u 1319., što ukazuje na naknadno legaliziranje već učinjene intervencije. Ovom je odlukom maloj braći ustupljen prostor između samostana i gradskog zida (novog kojim je obuhvaćen samostan te se sada nalazio u gradu), pod uvjetom da uz gradski zid ostave ulicu širine 1 sežnja. Samostan moraju odvojiti od ove ulice zidom koji će sazidati o svom trošku. Na kraju ove ulice Općina će o svom trošku sagraditi vrata⁵¹. Ta vrata trebala

su se nalaziti u blizini novih Vrata od Pila koja se nalaze na novom gradskom zidu.

Naknadno ozakonjivanje postojećeg stanja – kako je slikovito situaciju prikazao Justin Velnić – vidljivo je i iz redoslijeda zapisivanja citiranih odluka Velikog i Malog vijeća. Iako one datumima uglavnom slijede „legalnu“ kronologiju – preciznije, nakon papine dozvole (15. listopada 1318.), slijedi odluka o gradnji samostana unutar grada ((1)3. ožujka 1319.), pa tek nakon toga niz odluka o ustupanju zemljišta franjevcima (lipanj, kolovoz i studeni 1319. te travanj 1320.)⁵² – redoslijed zapisivanja istih ne prati navedenu kronologiju. Naime, tek nakon odluka o dodjeli zemljišta maloj braći, datiranih tijekom kolovoza i studenog 1319. godine⁵³, zapisana je odluka kojom je franjevcima dopušteno sagraditi novu crkvu i samostan unutar grada, na zemljištu Marina *de Sclavija* (ožujak 1319.)⁵⁴. Nakon toga je zapisana odluka iz 26. lipnja 1319., kojom je samostanu pripojeno još jedno zemljište s drvenim stambenim objektima, te posljednja zapisana odluka sličnog sadržaja, datirana 6. travnja 1320. godine⁵⁵.

Na temelju uvida u redoslijed zapisivanja prethodno citiranih odredbi, koji ne prati njihov kronološki slijed, nameće se zaključak da je Veliko i Malo vijeće falsificiralo odluke, s ciljem naknadnog legaliziranja već obavljenih intervencija, konkretnije gradnje novoga zapadnoga gradskog bedema zapadno od Samostana male braće. Naime, iako je sve napravljeno bez suglasnosti Svete stolice – dakle, prije 15. listopada 1318. – sve odluke Velikoga i Maloga vijeća donesene su nakon tog datuma, iako su prije toga franjevci gradnjom novoga zapadnog bedema „ušli“ u grad.

⁴⁹ V. J. VELNIĆ, Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 102.

⁵⁰ *Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 117, 117-118, 126, 135-136, 136, 142, 167. Citirani dokumenti prethodno su analizirani u sljedećoj literaturi: V. J. VELNIĆ, Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 102-104. – Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 106.

⁵¹ *In maiori consilio sono campane more solito congregato, captum fuit et deliberatum per duas partes ipsorum quod totum terrenum quod est inter ecclesiam Fratrum Minorum et muros civitatis sie et esse debeat per curiam dictorum Fratrum Minorum, in qua vero curia non possint dicti fratres facere ver fieri facere aliquod hedificium de lapide et calcina, vel de lignamine, seu aliqua covertura, nec etiam in dicta curia possint aliqua monumenta seu sepulturas, dum modo dicti fratres debeant dimictere unam viam prope muros civitatis, que sit amplitudinis unius passi ad mensuram Ragusii; et quod dicti fratres teneantur et debeant facere et construere, dimisso dicto passo in dicto terreno, quod remanet eis pro curia, unum muru, altitudinis duorum passorum et dimidii eorum expensis. Et quo din capite dicte vie unius passi fieri una porta, expensis comunis.* Usp. *Libri reformationum. Tomus I. Ann. 1306. - 1347. [Monumenta Ragusina]*. Zagreb, 1897, str. 314. – *Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 117-118. Dokument su prethodno donijeli: V. J. VELNIĆ, Samostan Male

braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 102, bilj. 58. – Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 106.

⁵² Usp. bilj. 50.

⁵³ *Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 117, 117-118, 126.

⁵⁴ *Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 135-136, 136.

⁵⁵ *Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 142, 167.

Osim naknadnog donošenja odluka o već učinjenim intervencijama, tj. naknadnom legaliziranju postojećeg stanja, postoji dokument koji ozbiljno dovodi u pitanje tezu o rušenju samostana. Naime, u siječnju 1320. godine vlastelin Marin Šima Binčulić naručuje od klesara Grgura Grbenice i Lone Njegoslavova da mu isklešu zupce koji će biti profilirani poput onih na zidnom vijencu crkve male braće *qui sint intaliati sicut sunt illi de lista fratrum minorum ecclesia veteris*⁵⁶. Cvito Fisković je na temelju papina dopuštenja o preseljenju samostana i ovoga dokumenta naslutio da „samostanska crkva nije sasvim porušena“. U nastavku on zaključuje da je ova crkva mogla biti porušena tek naredbom vlade iz 1463. godine, kada je zbog obrane od Turaka odlučeno da se sruši pet crkava izvan grada, a među njima i ona posvećena sv. Tomi⁵⁷. Na isti način dokument je protumačio i J. Velnić⁵⁸. Ž. Pekoviću je ovo ključni dokument u argumentaciji teze o nepromijenjenom mjestu obitavališta male braće u Dubrovniku, koje je 1319. godine – nakon gradnje novoga zapadnog bedema – priključeno gradu⁵⁹.

Problem „preseljenja“ samostana bio je diskutiran i znatno ranije, već 1284. godine. U svojoj oporuci notar Tomazin de Savere izražava nesigurnost hoće li Samostan male braće nalaziti na istom mjestu kad on umre⁶⁰.

Osobito je zanimljivo da Ranjina „ulazak“ franjevacu u grad datira u 1317. godinu – dakle, prije no što im je papa Ivan XXII. izdao dozvolu. Nepodudaranje redosljeda zapisivanja i kronološkog slijeda dokumenata, tj. naknadno legaliziranje postojećeg stanja, nuka da ozbiljnije uzmemo u obzir Ranjininu dataciju. S druge strane, isti analist preporučava događaje vezane uz gradnju i „premješta-

nje“ samostana u skladu s podacima koje pružaju prethodno citirani arhivski dokumenti⁶¹. Restić donosi isti slijed događaja, ali ih datira u 1310. godinu⁶², što bi ipak bilo prerano.

Dok je „ulazak“ franjevačkog samostana unutar gradskog prostora opasanog zidinama bilo potrebno opravdavati naknadnim donošenjem odluka Velikoga i Maloga vijeća u svrhu naknadne legalizacije samostana unutar grada – što su vjerno prenijeli analisti, doduše s različitim datacijama u odnosu na dokumente – kada se nešto kasnije ista situacija dogodila prilikom širenja grada prema istoku, uključivanjem dominikanskog samostana gradu⁶³, ovakve birokratske vještine nisu bile potrebne.

⁶¹ *Annales Ragusini Anonymi item Nicoali de Ragnina. [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I].* (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1883, str. 225.

⁶² *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451.) item Joaniis Gundulae (1451. - 1484.). [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I].* (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1893, str. 105.

⁶³ 16. travnja 1332. godine se u zaključku Velikog vijeća, uz ostala stražarska mjesta, spominju i *duos supra portam de foris fratrum Predicatorum (Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina].* (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 347.) – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 22, bilj. 24. Iz ovog zaključka proizlazi da je dominikanski samostan tada već obzidan gradskim zidom. Suprotno tome, neki autori vjeruju da se istočni gradski bedem na današnjem mjestu gradi 1381. godine kada je, 8. srpnja, Veliko vijeće odlučilo da se iznad ribarnice napravi zid, ne mjestu na kojem se do tada nalazilo predzide. Detaljnije vidi u: *Reformationes* 24, f. 178 (Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 30, bilj. 78. – P. VERAMENTA-PAVIŠA, *Gradske zidine Dubrovnika. Stručni vodič*. Dubrovnik, 2004, str. 58. Međutim, osim prethodno citiranog dokumenta iz 1332. godine, 3. ožujka 1358. se u odluci Velikog vijeća spominju Vrata sv. Luke (Unutarnja vrata Ploča) (*Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina].* (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 125). Postojanje gradskih vrata istočno od dominikanskog samostana ukazuje i na postojanje gradskoga zida na istom mjestu.

Ranjina proširenje grada prema istoku i „ulazak“ dominikanca u grad datira u 1379., a Restić u istu godinu kad i „ulazak“ franjevacu u grad – 1310. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicoali de Ragnina. [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I].* (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1883, str. 237. – *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451.) item Joaniis Gundulae (1451. - 1484.). [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, I].* (Prir. S. Nodilo), Zagreb, 1893, str. 105.

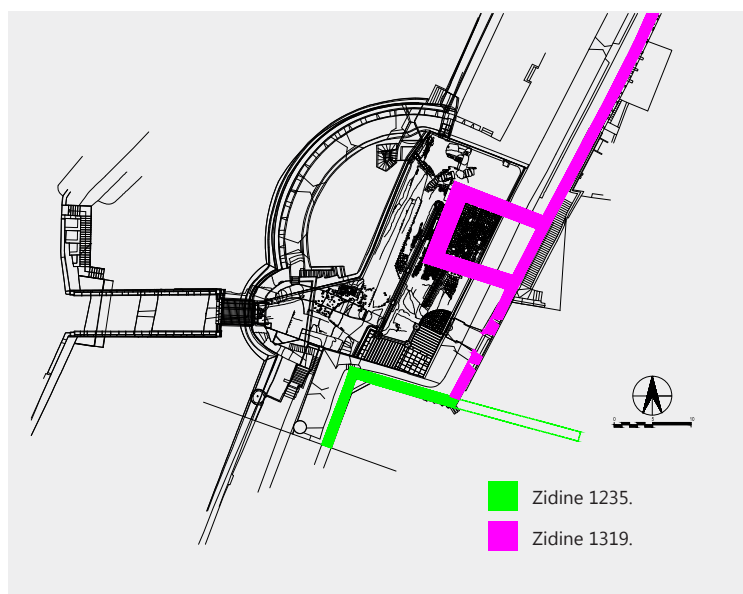
⁵⁶ *Div. not. 3, 228'.*

⁵⁷ C. FISKOVIĆ, *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Dubrovnik, 1955, str. 108.

⁵⁸ V. J. VELNIĆ, Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, (ur. V. J. Velnić), Zagreb, 1985, str. 100.

⁵⁹ Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 101-102.

⁶⁰ Ž. PEKOVIĆ, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17, 1991, str. 100. – *Spisi dubrovačke kancelarije. Knjiga II. Zapisi notara Tomazina de Savere 1282. - 1284. [Monumenta Historica Ragusina].* (Prir. J. Lučić), Zagreb, 1984, str. 326-327, doc. 1291.

sl. 10. Pile 1319. godine (tlocrt: Ž. Peković).

Za razliku od prethodnih dviju faza, o kojima možemo oprezno govoriti samo na temelju arhivskih spisa, gradski zid i Vrata od Pila, sagrađeni krajem drugog desetljeća 14. stoljeća, i danas su vidljivi – naravno, uz kasnije graditeljske intervencije.

Unutarnje lice gradskog zida, sagrađenog 1319. godine, i danas je vidljivo kad ga gledamo s Place. Na njemu se nalaze Vrata od Pila koja se stupnjevito uvlače u zidnu masu – od polukružnog luka, preko blago zakošenog nadvratnika do gotičkoga šiljastog luka. Zid iz 1319. godine širok je 1,3 m. Zid

sl. 11. Vrata od Pila na zidu iz 1319. godine (pogled s Place) (foto: Ž. Peković).

te debljine nije „prohodan“ naime kad se oduzme debljina kruništa/merla, koji su obično široki 0,7 m, ostaje svega 60 cm hodnika nad zidom. Zato zidovi te debljine imaju istaknute kamene konzole – u ovom slučaju dvostruke – stepenasto istaknute, koje su razmještene na razmaku od 1,45 m te su povezane lučnim svodovima tako da proširuju obilazni hodnika za 0,9 m, pa je on ukupno širok 1,5 m.

Dno zida na mjestu Vrata od Pila (zid se koso uzdiže prema Minčeti) je na koti +3,1 m nad morem (geodetskom nulom), obilazni hodnik je na koti +14,85 m, a vrh kruništa/prsobrana s merlima je na koti +16,55 m. Dakle, njegova relativna visina do njegova vrha je 13,45 m. Dno „unutrašnjih“ vrata iz 1319. godine je na koti +3,10 m, vrata su široka 2,5 m, do vrha kapitela visoka su 2,83 metra, a do vrha šiljatoga gotičkog luka 4,01 m.

S objiju strana Vrata od Pila zazidane su strijelnice koje su ih branile. Dimenzije zazidanih niša iznose 1 x 1 m, visine parapeta 1,3 m. S druge strane su podebljanjima zida zazidane, ali su pronađene iz nešto kasnijeg razdoblja, na predzidu iz 1351. godine. Vanjska dimenzija otvora strijelnice je 0,1 x 1 m. Slične su pronađene i sačuvane na istočnom zidu Sponze, koji je nekad bio gradski zid.

Osim strijelnica, Vrata od Pila branjena su Kulom od Pila, smještenom sjeverno od spomenutih vrata. Debljina njezinih bočnih zidova je 1,86 m, čeonu je nešto deblji te iznosi 2,18 m. Zidovi su deblji od gradskog zida i zidani su naknadno, što se najbolje vidi na kuli Gornji ugao⁶⁴.

Budući da se gradski zid – datiran u 1235. godinu, na kojem se nalaze kule Kalarinja (uklopljena u kasnije sagrađeni Bokar) i Puncjela – nalazi nešto zapadnije od zida iz 1319. godine, na mjestu na kojem se zapadni bedem iz 1235. godine lomi i mijenja smjer protezanja prema istoku, tj. prema Vratima od Pila na zidu iz 1319., valja pretpostaviti još jednu točku obrane Vrata od Pila iz ove faze. Ovu pretpostavku potvrđuju i ostatci zazidane niše strijelnice, koja je danas vidljiva na južnom licu spomenutog bedema (podno Kantonate od Pila).

Uz zapadni gradski bedem, prvi put spomenut 1319. godine, istodobno su građene i kule: Kula od

⁶⁴ Na kuli Gornji ugao jasno se vidi da je ona „nalijepljena“ na ugao ranijih bedema. Opširnije vidu u: Ž. PEKOVIĆ - N. TOPIĆ, A late-medieval and post-medieval foundry in the historic centre of Dubrovnik, *Post-Medieval Archaeology* 45/2, 2011, str. 267-268.

sl. 12. Kula od Pila sačuvana u tlocrtu
(foto: Ž. Peković).

Pila⁶⁵, Kula sv. Frana, Gornji ugao i Minčeta. Sve su tada bile četverokutnog tlocrta. Samo je za gradnju posljednje navedene kule sačuvana odluka o gradnji, datirana 3. srpanja 1319. godine, te je poznato i ime graditelja – Nikifor Ranjina⁶⁶. Gradnju ostalih kula treba datirati u istu godinu. Odluka Velikog vijeća iz 21. rujna 1343. godine dokazuje da su tada definitivno gotovi radovi na gradskim fortifikacijama⁶⁷.

⁶⁵ Raspored stražarskih mjesta iz 1323., 1332. spominje Kulu od Pila. *Libri reformationum. Tomus I. Ann. 1306. - 1347. [Monumenta Ragusina]*. Zagreb, 1897, str. 85, 96. – *Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 347.

⁶⁶ *Libri reformationum. Tomus V. A. 1301. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1897, str. 143. – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 22, bilj. 19.

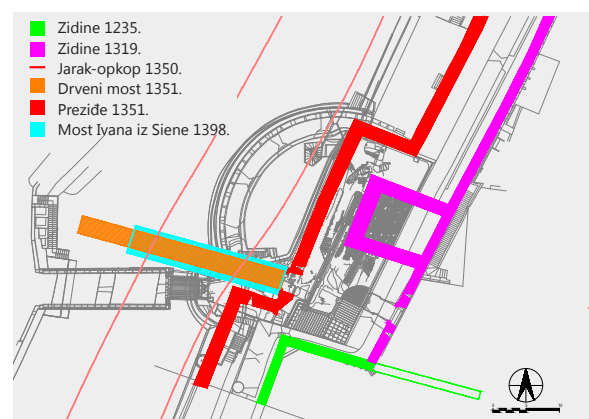
⁶⁷ Odlučeno je da se prihodi od carine Sv. Marije, koji su do tada bili namijenjeni za izgradnju kula i drugih općinskih gradnji, ubuduće budu ulagani u popravke katedrale sv. Marije Velike. *Libri reformationum. Tomus I. Ann. 1306. - 1347. [Monumenta Ragusina]*. Zagreb, 1897, str. 141. – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 22, bilj. 26.

Danas je zapadni gradski zid s Vratima od Pila nešto širi u odnosu na onaj iz 1319. godine. Naime, dodatno je osnažen polovinom 15. stoljeća, o čemu će biti riječi u nastavku teksta.

2.5. Vrata od Pila u drugoj polovini 14. stoljeća

Polovinom 14. stoljeća počelo se intenzivno koristiti vatreno oružje, što je, dakako, ostavilo traga na gradskim utvrdama diljem Europe. Kako bi došli upotrebi novog oružja, koja nužno podrazumijeva i novu strategiju obrane, odnosno nove fortifikacije, Dubrovčani kopaju jarak oko grada – čije postojanje otvara i potrebu za mostom – te grade zapadno predziđe. Na intenzivno utvrđivanje grada utjecale su – osim pojave novog oružja – naravno, i političke prilike. Dubrovnik se, 1358. godine, uz pomoć ugarskog kralja Ludovika Velikoga, oslobodio vrhovne mletačke vlasti. Od tada je Dubrovnik bio autonomna komuna pod vrhovnom ugarskom vlašću. Kao Ludovikov vazal, Dubrovnik je također sudjelovao u ratu Mlečane i Genove koja je sklopila savez sa spomenutim hrvatsko-ugarskim kraljem⁶⁸.

Osamnaestog studenog 1350. godine Veliko vijeće je donijelo nekoliko odluka o utvrđivanju grada, a jedna od njih je i ona o kopanju jarka (*fossatum*) pred Vratima od Pila⁶⁹. Ovo je, za sada, prvi

sl. 13. Pile u drugoj polovini 14. stoljeća
(tlocrt: Ž. Peković).

⁶⁸ Detaljnije o povijesnim prilikama Dubrovnika u drugoj polovini 14. stoljeća vidi u: V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808.* Sv. I., Zagreb, 1980, str. 80, 131-151. – R. HARRIS, *Povijest Dubrovnika*. Zagreb, 2006, str. 55-65.

⁶⁹ *Libri reformationum. Tomus II. A. 1347. - 1352., 1356. - 1360., Additamentum a. 1301. - 1305., 1318., 1325. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. Zagreb, 1882, str. 112-

poznati spomen kopanja jarka na kojem će tijekom druge polovine 14., te u 15. i 16. stoljeću biti redovito poduzimani novi zahvati.

Prvo zapadno predziđe

Godine 1351. nastavljaju se intenzivni radovi na zapadnom fortifikacijskom sustavu. Naime, 20. lipnja Malo vijeće odlučuje *de faciendo unum murum extra portam de Pille de petra, tantum altum, quantum videbitur, cum quadam porta*⁷⁰. Dakle, 1351. godine gradi se prvo zapadno predziđe s vratima – tj. prvim Vanjskim vratima od Pila. Zid predziđa sagrađen je paralelno s postojećim zapadnim bedemima, kako onim iz 1235. (s kulama Kalarinja i Puncijela) tako i onim, nešto istočnije postavljenim iz 1319. godine. Predziđe prati i „skok“ bedema na mjestu na kojem će također u drugoj polovini 14. stoljeća biti sagrađena Kantonata od Pila. Još jedan „skok“ predziđa zabilježen je sjeverno od Kule od Pila.

Zid predziđa je na potezu pred samim Vratima od Pila udaljen 15 m, s tim da je od kule udaljen 3,8 – 4,3 m. Pronađen je i u potezu zapadno od zida koji se protezao južno od Vrata od Pila do Bokara⁷¹, od njega je bio udaljen 7,6 – 8,2 m. Na tom potezu sačuvao je i originalno krunište s merlima.

Znatno je deblji (1,8 m) od gradskog zida iz 1319. godine (1,3 m), što omogućava komunikaciju po zidu iza kruništa (širine 0,62 m) u širini hodne plohe od 1,2 m. Dakle, nije, kao na ranijem zidu iz 1319., bilo potrebno ugrađivati konzole sa svodovima kao proširenje obrambene hodne plohe. Arheološka istraživanja – provedena 2008. godine – rezultirala su pronalaskom tragova vrata – spomenutih u citiranom dokumentu – predziđa, 1 – 2 m sjeverno od današnje serpentine. Prva Vanjska vrata od Pila bila su smještena otprilike u osi onih

sl. 14. Zapadno predziđe s merlima iz 1351. godine, s Michelozzovom nadgradnjom iz 1461. (foto: Ž. Peković).

unutarnjih (na zidu iz 1319. godine), s neznatnim otklonom. Pronađen je sjeverni dio tih vrata koja su imala kamene dovratnike. Ulazni prag je bio na visini +3,7 mnm. Tek koji centimetar je bila niža prilazna hodna ploha. Vrata su bila široka oko 2,6 m. Sa sjeverne strane vrata pronađena je u cijelosti zazidana, uska i visoka strijelnica, dimenzije otvora 0,1 x 1 m. Niša i otvor su joj u potpunosti zazidani. Kako su izgledale niše strijelnica vidljivo je u pronađenoj strijelnici na uglu predziđa koji je obilazio Kantonatu od Pila, na sjevernom zidu je sačuvan njezin cjelovit presjek. Širina niše strijelnice (vrh-nadvoj nije sačuvan) bila je nešto manje od 1 m, a njezin parapet visine 0,7 m⁷².

U drugoj polovini 14. stoljeća, radovi na jarku su spomenuti još dva puta. Dvadeset i petoga rujna 1378. godine Vijeće umoljenih je donijelo podulju odredbu o utvrđivanju grada. Najveća pozornost posvećena je upravo kopanju jarka pred Vratima od Pila. Jarak je od predziđa morao biti udaljen 3 sežnja, a morao se protezati *ab una ripa lapidum ad aliam*, tj. – kako su ovu sintagmu protumačili Medini i Beritić – od hridi na kojoj je kasnije sagrađen Bokar do one nad kojom se diže Minčeta. Određeno je da u ovim radovima moraju sudjelovati ljudi s kopna i s otoka⁷³, a njihov rad imala su nadgleda-

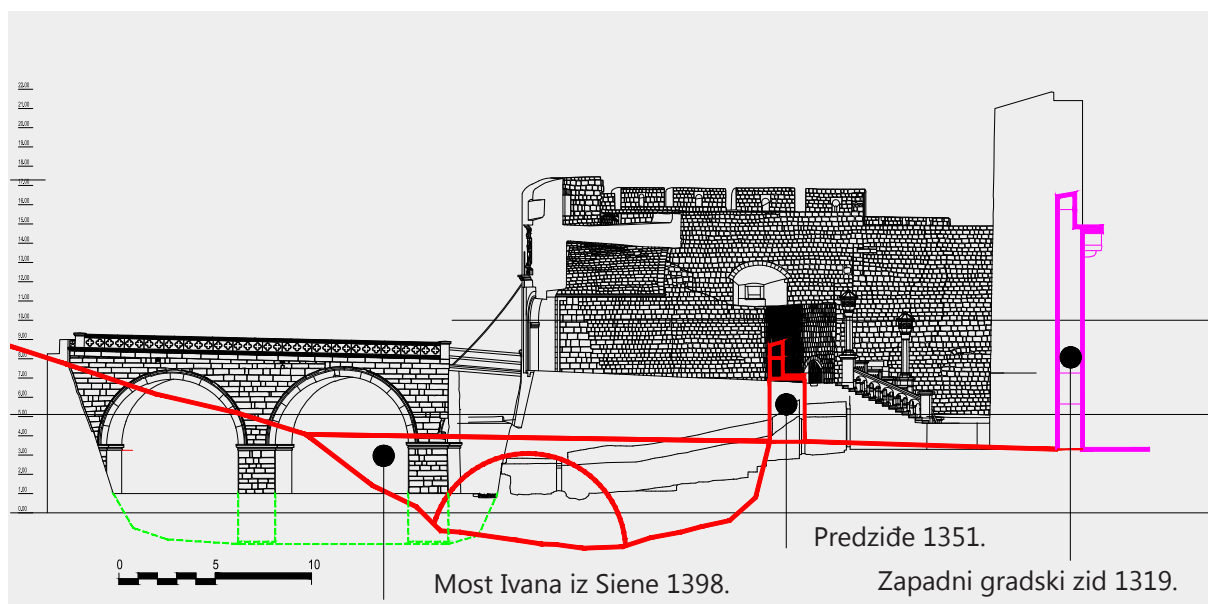
113. – M. MEDINI, *Starine dubrovačke*. Dubrovnik, 1935, str. 292. – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 24, bilj. 32.

⁷⁰ *Libri reformationu. Tomus II. A. 1347. - 1352., 1356. - 1360., Additamentum a. 1301. - 1305., 1318., 1325. - 1336. [Monumenta Ragusina]*. Zagreb, 1882, str. 129. – M. MEDINI, *Starine dubrovačke*. Dubrovnik, 1935, str. 292, bilj. 334. – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 25, bilj. 35.

⁷¹ Riječ je o potezu zapadnog bedema kojemu je izgradnja započela 1235. godine, a kojim su djelomično zaštićena predgrađa Na Andriji (Domino) i Samostan sv. Klare. Međutim, navedena se područja još dugo nisu smatrala gradom.

⁷² Slične strijelnice sačuvane su na istočnom zidu Sponze, koji je isto tako gradski bedem iz 1319. godine. Na njegovu vanjskom licu vidljivi su ostatci strijelnica.

⁷³ Prvog listopada 1378. donesena je još jedna odredba vezana za radnu obvezu na kopanju jarka. Usp. Li-

sl. 15. Pile u drugoj polovini 14. stoljeća (presjek: Ž. Peković).

ti četiri nadstojnika od kojih je jedan uvijek morao biti prisutan⁷⁴. Četnaestoga travnja 1396. godine Malo vijeće donosi odluku od kopanju jarka od Pila prema Puncijeli, i to u širini od 6 sežanja (12,3 m)⁷⁵.

Most Ivana iz Siene

Postojanje jarka – koji je tijekom druge polovine 14. stoljeća nekoliko puta proširivan i produbljivan – svakako, podrazumijeva i postojanje mosta kojim se pristupalo Vanjskim vratima od Pila, na zidu predziđa iz 1351. godine. Prvi arhivski podatci – koji su u istraživanjima iz 2008. godine i arheološki potvrđeni – o gradnji kamenog mosta datiraju u zadnje desetljeće 14. stoljeća. I prije gradnje jarka na potezu uz zapadne gradske bedeme postojala je vododerina preko koje se nekim ranijim, možda drvenim mostom pristupalo gradu.

U razdoblju od 1396. do 1398. godine sačuvano je nekoliko odluka koje se tiču gradnje mosta od kamena s jednim lukom, a kao graditelja navo-

de Ivana iz Siene, protomajstora crkve sv. Vlaha. Most je prvi put spomenut u odluci Maloga vijeća, donesenoj 25. travnja 1396., kojom daju nalog nadstojnicima općinskih radova da sagrađe most na Pilama⁷⁶. Most je do 13. veljače 1397. bio pri kraju, što potvrđuje naredba Maloga vijeća nadstojnicima općinskih radova da na novom mostu na Pilama naprave ogradu⁷⁷. Sintagma „novi most“ argument je u korist pretpostavke da je Ivanovu mostu prethodio neki drugi most, vrlo vjerojatno drveni. Zanimljivo je da u dvama prethodno citiranim dokumentima nije spomenut protomajstor Ivan iz Siene. Da je on radio na mostu od Pila, saznajemo posredno iz zaključka Maloga vijeća, donesenog 21. srpnja 1397.⁷⁸ Tijekom ove i sljedeće godine most se dovršavao⁷⁹.

Ostatci mosta Ivana iz Siene, točnije popločanja njegove hodne plohe, pronađeni su u spomenutim arheološkim istraživanjima. Uz sjeverni dovratnik Vanjskih vrata od Pila (na predziđu iz 1351.) pronađena je hodna ploha popločana sjekomice po-

bri reformationum. Tomus IV. A. 1364. - 1396. [Monumenta Ragusina]. (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1896, str. 170. – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 29, bilj. 65.

⁷⁴ *Libri reformationum. Tomus IV. A. 1364. - 1396. [Monumenta Ragusina].* (Prir. J. Gelcich), Zagreb, 1896, str. 167. – M. MEDINI, *Starine dubrovačke*. Dubrovnik, 1935, str. 292, bilj. 334. – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 29, bilj. 64.

⁷⁵ *Reformationes 30, f. 34 (DAD).* – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 33, bilj. 104.

⁷⁶ *Reformationes 30, f. 34v (DAD).* – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 33, bilj. 105.

⁷⁷ *Reformationes 30, f. 53v (DAD).* – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 33, bilj. 106.

⁷⁸ *Reformationes 30, f. 69 (DAD).* – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 33, bilj. 107.

⁷⁹ *Reformationes 31: f. 5, f. 28v, 30v (DAD).* – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 33-34, bilj. 110-112.

sl. 16a-b. Ostaci hodne plohe mosta Ivana iz Siene
(foto: Ž. Peković).

225

loženim opekama s laganim „na riblju kost“ (*opus spicatum*) te omeđena kamenim rubnjacima.

Smjer ranijih mostova – pretpostavljenoga drvenog i kasnijeg kamenog na kojem je radio Ivan iz Siene – u otklonu je od smjera današnjeg mosta koji je izgradio Paskoje Miličević 1471. godine za 16°. Paralelan je sa „skokom“ u zidinama Kantonate od Pila. Ivanov most je i za 4,04 m niži od kasnijeg Paskojeva mosta. Most s kraja 14. stoljeća je i kraći od potonjeg, što je posljedica konstantnog proširivanja i produbljivanja jarka, pa je on u 15. stoljeću bio bitno širi u odnosu na prethodno stoljeće, a samim tim je Paskoje morao projektirati duži, trolučni most.

U drugoj polovini 14. stoljeća, datirana je i Kantonata od Pila. Dvanaestog kolovoza 1381. godine Vijeće umoljenih odlučuje da se u uglu zidina na Pilama postave konzole na dotadašnje krunište i na njima zid koji ima biti dug koliko je velika kula Puncijela⁸⁰.

Predziđe je porušeno 1461. godine⁸¹ zbog kasnijih pregradnji tako da pred Vratima od Pila nije sa-

čuvalo izvornu visinu. Porušeno je na razini serpentine u vratima od Pila na razini od +6,5 do 7,0 mnm. Završetak zida predziđa ostao je sačuvan u predzidu južno od Kantonate prema Bokaru. Vrh merla je na apsolutnoj koti od +8,89 mnm, hodna ploha na +7,12 mnm, a teren iza zida na razini +3,7 mnm. Tako je zid predziđa bio visok preko 5 m mjereći sa strane grada, prema vani ta se visina povećavala jer je u niz navrata kopan, proširivan i produbljivan gradski jarak. Kote koje navodimo uzete su u blizini Kantonate od Pila jer zidine, a i predziđe polako padaju visinski prema jugu.

2.6. Vrata od Pila u 15. stoljeću

Godine 1453. Osmansko Carstvo osvojilo je Carigrad, što je potaklo veliki strah diljem Europe. Turci vrlo brzo i uspješno napreduju te 1464. pada i Dubrovniku geografski bliska Bosna⁸².

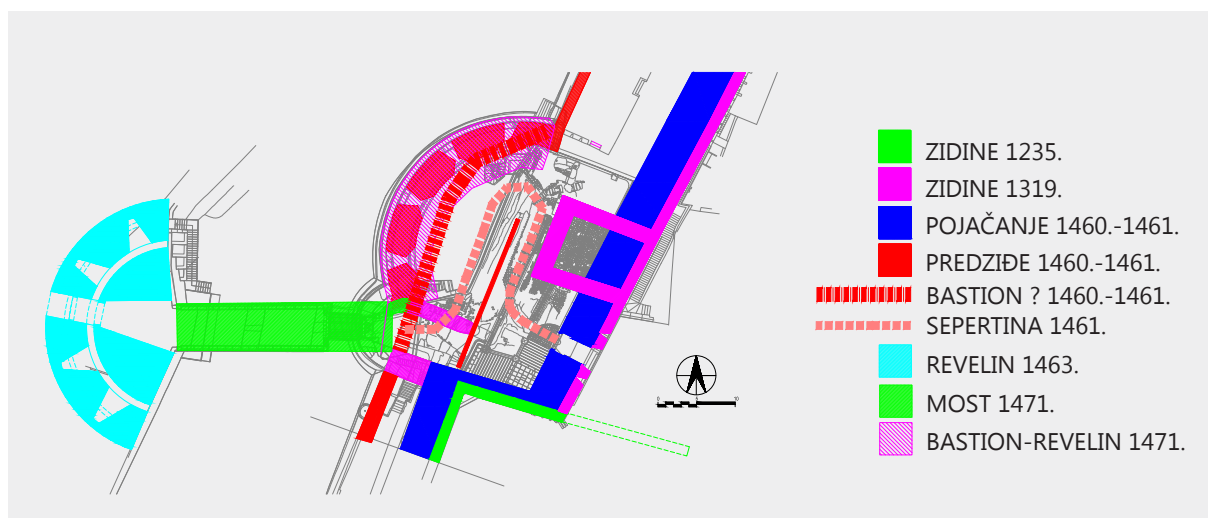
Za razliku od prve polovine 15. stoljeća kada nisu zabilježeni veći graditeljski pothvati na zapadnom fortifikacijskom sustavu grada – osim radova na jarku⁸³ – u drugoj polovini istoga stoljeća po-

⁸⁰ *Reformationes* 24, f. 184v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 31, bilj. 81.

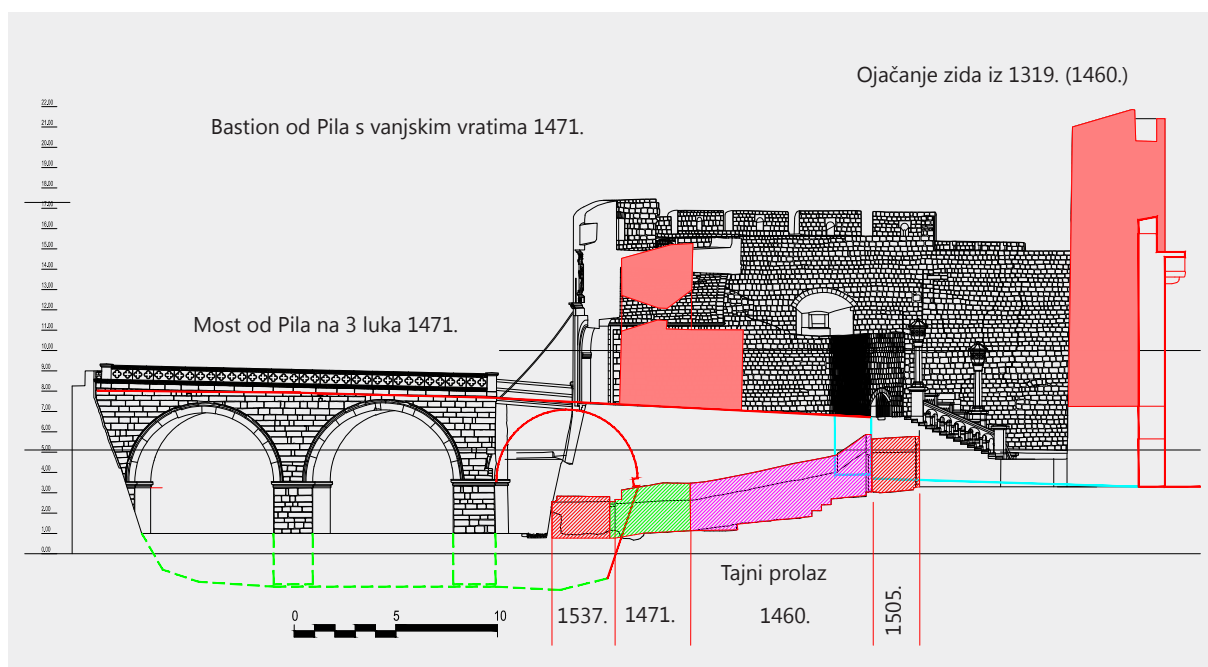
⁸¹ Usp. bilj. 95 i tekst na koji se ona odnosi.

⁸² Detaljnije o povijesnim prilika Dubrovnika u 15. stoljeću vidi u: V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808*. Sv. I., Zagreb, 1980, str. 196-236. – R. HARRIS, *Povijest Dubrovnika*. Zagreb, 2006, str. 86-94.

⁸³ U lipnju 1409. i 1410. godine te u ožujku 1411. Malo vijeće donosi odluke o produbljivanju jarka i radnoj snazi koja će na tom projektu raditi. *Reformationes* 33: f. 105, f. 151, f. 181v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 35-36, bilj. 121, 127, 131.

sl. 17. Pile u 15. stoljeću (tlocrt: Ž. Peković).

sl. 18. Pile u 15. stoljeću (presjek: Ž. Peković).

duzeti su radikalni graditeljski pothvati na cijelom zapadnom potezu gradskih zidina, a osobito na Pilama. Radikalni zahvati motivirani su dvojako – sve većom opasnošću od nadolazećih Turaka te pojavom novih tehnika ratovanja.

Veliki graditeljski pothvati na zapadnim gradskim zidinama započinju dodatnim radovima na gradskom jarku. Paralelno s građenjem novog sustava bedema na Pilama, tijekom cijele druge polovine 15. stoljeća, radi se i na gradskom jarku. U siječnju 1450. godine Malo vijeće donosi odluku o gradnji zida jarka u visini od 2 lakta (1,2 m)⁸⁴. Dva-

deset godina nakon toga, jarak se proširuje za 13 lakata, pa mu ukupna širina iznosi 24 lakta (22,5 m)⁸⁵. Godina 1490.⁸⁶ i 1491.⁸⁷ povišeni su zidovi jarka. Radovi na jarku su iz nekoliko razloga preduvjet za

TIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 67, bilj. 369.

⁸⁵ L. BERIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 99.

⁸⁶ Ovo povišenje zidova povezano je uz odluku o gradnji puta uz vanjski zid jarka. *Acta Minoris Consilii* 23: f. 258v, 263v (DAD). – L. BERIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 109, bilj. 741-742.

⁸⁷ *Acta Minoris Consilii* 24, f. 52v (DAD). – L. BERIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 109, bilj. 744.

⁸⁴ *Acta Minoris Consilii* 12, f. 137v (DAD). – L. BERI-

veće intervencije na zapadnom fortifikacijskom sustavu: širenjem i produbljanjem jarka grad se dodatno utvrđuje onemogućujući neprijatelju pristup, a istodobno na vrlo elegantan način – koji ne uključuje transport s nekog udaljenog mjesta (!) – dolazi do materijala za gradnju – kamena. Naime, jarak je stoljećima usijecan u živu stijenu.

*Ojačavanje zapadnog bedema
1460. godine kao preduvjet gradnje
Michelozzovog predziđa*

U ožujku 1460. godine naručena je gradnja Vanjskih vrata od Pila čija mensola mora biti napravljena po uzoru na Vrata od Ploča, a luk poput onoga na Vratima od ribarnice. Ovaj posao povjeren je majstorima Grubačeviću i Bogosaliću. Istodobno su i Unutarnja vrata od Pila, koja treba izraditi po uzoru na Vanjska, naručena kod Petra Martinovića i Radića Ostojića⁸⁸. Vrata su 10. listopada bila gotova, čemu svjedoči odluka da se drvo starih vratnica Vrata od Pila pokloni Samostanu sv. Klare⁸⁹. Prema Beritićevu tumačenju, citirane odredbe odnose se na „dvostruka gradska vrata na glavnom gradskom zidu, koji se te godine (1460.)... izgrađivao odnosno podvostručivao“⁹⁰. Oprezno bismo ponudili i prijedlog nešto drukčijeg tumačenje prethodno citiranih odredbi. Unutarnja vrata od Pila, spomenuta u prethodno citiranom dokumentu, valja ubicirati na mjestu podebljanja (1460.) gradskog zida iz 1319. Budući da je 1461. došlo do djelomičnog rušenja predziđa između dvaju vrata od Pila, iz 1351.⁹¹, možda bismo mogli pretpostaviti postojanje međufaze predziđa – između onoga iz 1351. i Michelozzovog iz 1461. godine. Pretpostavljeno predziđe moglo je biti sagrađeno u pravcu staroga predziđa, što znači da je od Puncijele ono moglo ići pravocrtno, poništivši „lom“ predziđa na Pilama, čime se Kantonata od Pila našla unutar zaštićenoga prostora. Osim citiranog dokumenta, pokazatelj postojanja prethodnika Michelozzovog predziđa je

i tajni nadsvođeni prolaz, dokumentiran⁹² tijekom arheoloških istraživanja 2008. godine. Naime, nadsvođeni tajni prolaz se proteže od prvoga predziđa (1351.) ravno prema zapadu, sve do pravca predziđa južno od Kantonate od Pila. Na tom mjestu naglo mijenja smjer prema jugozapadu, da bi kasnije opet mijenjao smjer prema zapadu. Nagli „lomovi“ tajnog prolaza za bijeg indikativni su za detektiranje razvoja nadzemnog zida fortifikacijskog sustava na Pilama, čemu ćemo se detaljnije posvetiti u zasebnom poglavlju. Ako je pretpostavka o postojanju predziđa koje je prethodilo Michelozzovom – a koje je napravljeno nakon prvoga predziđa (1351.) – ispravna, ono je bilo relativno kratkoga vijeka. Naime, 1471. godine, izgrađen je polukružni bastion s novim Vanjskim vratima od Pila, o čemu ćemo detaljnije pisati u nastavku⁹³.

Zapadne gradske zidine su pojačane dogradnjama prema njihovoj vanjskoj strani, prema zapadu. Od Kantonate od Pila prema jugu podebljane su za 4,1 m, pa im je ukupna debljina nakon pojačanja iznosila do 5,4 m. Na sjevernom potezu podebljanje varira od 4,2 do 4,6 m, pa debljina bedema doseže 5,6 m. Osim podebljanja, zidine su i znatno povišene⁹⁴. Apsolutna visina im iznosi kod Vrata od Pila i na Kantonati +21,78 mm, što je relativno povišenje ranijeg zida za 5,23 m. Odnosno ukupna visina novog zida je 18,68 m za razliku od onog iz 1319. koji je bio visok 13,45 m. Na „lomu“ zidina između Kantonate i sjevernog poteza podebljanje iznosi samo 1,4 m, ukupna debljina zida 2,7 m, jer je taj dio branjen predzidom i dosta je zaklonjen. Podebljanjem zida smanjen je i razmak između predziđa iz 1351. i bedema iz 1319., pa je u južnom potezu iznosio tek 3,6 m.

Smanjenje razmaka između podebljanoga zapadnog bedema – izvorno sagrađenog 1319. – i predziđa iz 1351. godine, dovelo je do potrebe djelomičnog rušenja i poravnavanja potonjeg od Kan-

⁸⁸ C. FISKOVIĆ, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*. Dubrovnik, 1947, str. 23 i tamo navedeni dokumenti. – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 83.

⁸⁹ *Acta Minoris Consilii* 15, f. 128v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 83, bilj. 484.

⁹⁰ L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 83.

⁹¹ Detaljnije o tome u nastavku teksta. Usp. bilj. 95 i tekst na koji se ona odnosi.

⁹² I prije se znalo za njega, ali nije detaljno snimljen niti mu se poklanjala pažnja.

⁹³ Izveo ga je najvjerojatnije Paskoje Miličević u sklopu izgradnje novog prilaznog mosta, ali je vrlo vjerojatno da je bio dio zamisli velikog Michelozza koji je, čini se, osmislio cijeli obrambeni potez od Minčete do Bokara.

⁹⁴ Da su zidine u ovom zahvatu bile i povišene dokazuje i odluka Vijeća umoljenih, od 3. ožujka 1461. godine, kojom je propisano da zid nad Vratima od Pila nadgradi za oko 2 lakta (1,1 m). *Acta Consilii Rogatorum* 16, f. 230v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 84, bilj. 494.

sl. 19. Michelozzo Michelozzi, Zapadno predziđe, 1460. – 1461. (foto: Ž. Peković).

tonate pa dalje prema sjeveru. Upravo bi se na taj zid prvog predziđa mogla odnositi odluka koju je Vijeće umoljenih donijelo 17. studenog 1461. godine⁹⁵. Zid predziđa zamijenio je zid prve serpentine među dvama vratima od Pila – Unutarnjim i Vanjskim. Naime, zbog različite nivelacije terena – konkretnije, Unutarnja vrata od Pila su bila za 4,7 m niža od Vanjskih – bilo je potrebno napraviti dvije rampe – jednom se od Vanjskih vrata od Pila blagom nizbrdicom išlo prema sjeveru, zatim je slijedio oštar zavoj kao prijelaz u sljedeću rampu koja je bila suprotno postavljena u odnosu na prvu. Dvije rampe, koje čine serpentinu, bile su odijeljene zidom predziđa iz 1351. godine, koji je bio rubni zapadnoj serpentine i, naravno, do njezine razine porušen.

„Zastarjelost“ predziđa iz 1351. godine treba povezati uz još jednu odluku koja je donesena nekoliko mjeseci ranije. Iako je već 15. travnja 1461. Vijeće umoljenih vijećalo o gradnji novog predziđa, konačna odluka odgođena je do dolaska Michelozza di Bartolomea Michelozzija u Dubrovnik⁹⁶. Donesena je tek 20. srpnja 1461. kad je propisano da novi zid mora ići ravno od Pila do mora, a ne onako kako je išlo predziđe. Prema preporuci firentinskoga vojnog inženjera, arhitekta i kipara, to zidno platno, uzevši stari i novi zid, trebalo je biti

široko 11 lakata (6,05 m). Istog dana odlučeno je da se ojačaju i zidovi Kule od Pila za 2 lakta, iako se tom prijedlogu Michelozzo suprotstavio proglašivši ga suvišnim financijskim izdatkom⁹⁷. Arheološki ostaci Kule od Pile govore u prilog tome da navedena odluka ipak nije realizirana.

Sva predziđa su šezdesetih godina 15. stoljeća pregrađena u skladu s novim ratnim tehnikama, jačanju i razvijanju vatrenog oružja. Umjesto strijelnica izvedeni su topovski otvori⁹⁸ u dvama visinskim nizovima. Predziđe je dobilo skarpu i vijenac na razini novouspostavljene, nešto više nove podnice. Razina poda iza predziđa (južno od kantonate) je sredinom 15. stoljeća bila na koti +4,56 mnm. Iza topovskih otvora i puškarnica u zidu debljine 180 cm izvedene su niše za topnike. Vrlo sličan presjek obrambene konstrukcije zida s nišama i topovskim otvorima nalazimo u utvrdama Bokar⁹⁹ i Minčeti¹⁰⁰, za koje je projektna rješenja izradio čuveni firentinski graditelj Michelozzo di Bartolomeo Michelozzi.

⁹⁵ *Acta Consilii Rogatorum* 17, f. 25v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 86, bilj. 516.

⁹⁶ *Acta Consilii Rogatorum* 16, f. 247 (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 84, bilj. 499.

⁹⁷ *Acta Consilii Rogatorum* 16, f. 277v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 86, bilj. 514.

⁹⁸ Donja razina topovskih otvora bila je za topove većeg kalibra, gornja za manje vatreno oružje (npr. arkebuze). Otvori su izvedeni u klesancima. Donji dio otvora je kružnog presjeka kroz koji se pucalo, nad njim je vertikalni prorez koji je omogućio nišanje. Donji, veći otvori svega su 12 cm iznad poda, promjer kružnog otvora je 26 cm, vertikalni prorez je visok 44 cm. Manji, gornji niz puškarnica viši je za 20 cm od vrha vertikalnog proreza, dno im je 102 cm iznad podnice. Donji dio puškarnice kružnog promjera je 16 cm, a vertikalni prorez mu je visok 36 cm. Topovski otvori udaljeni su 6,2 m, a raspoređeni su naizmjenično niski i visoki na polovici raspona, cca 3,1 m.

⁹⁹ L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, *passim*. – N. GRUJIĆ, Dubrovačke zidine u renesansi, u: *Hrvatska renesansa. Katalog izložbe*, (ur. M. Jurković, A. Erlande-Brandenburg), Zagreb, 2004, str. 240-241. – P. VERAMENTA-PAVIŠA, *Gradske zidine Dubrovnika. Stručni vodič*. Dubrovnik, 2004, str. 34-35.

¹⁰⁰ L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, *passim*. – A. DEANOVIĆ, Juraj Metejev Dalmatinac graditelj utvrda, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 3/6, 1979 - 1982, str. 101-107. – A. DEANOVIĆ - I. TENŠEK, Predziđe dubrovačke Minčete u zamisli Michelozza, *Fiskovićev zbornik 1 (Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji)* 21), 1980, str. 302-312. – N. GRUJIĆ, Dubrovačke zidine u renesansi, u: *Hrvatska renesansa. Katalog izložbe*, (ur. M. Jurković, A. Erlande-Brandenburg), Zagreb, 2004, str. 241. – P. VERAMENTA-PAVIŠA, *Gradske zidine Dubrovnika. Stručni vodič*. Dubrovnik, 2004, str. 22.

Naglasimo da je Dubrovačka Republika još u siječnju 1461. godine počelo razmatrati ideju da pozovu poznatog firentinskoga graditelja u Dubrovnik. U lipnju iste godine Vijeće umoljenih ovlašćuje Rektora i Malo vijeće da sklope ugovor s Michelozzijem na godinu dana, uz naknadu od 20 zlatnih dukata mjesečno, što je za ondašnje prilike bila poprilično velika svota novca. Malo vijeće je istog mjeseca sklopilo ugovor s Michelozzijem uz navedene uvjete¹⁰¹.

*Tajni nadsvođeni prolaz za bijeg iz 1461.
– pokazatelj nadzemnog razvoja
fortifikacijskog sustava na Pilama*

Na obje strane grada postojao je manji otvor – vrata kojima se moglo neopaženo izaći, pobjeći iz grada. Sačuvana su mala gotička vrata uz Kaznenu kulu, koja su uskim prolazom bila spojena s Kneževim dvorom. Bila su iznad razine mora i iz njih se direktno ulazilo u brod. Tajna ili špijunska vrata služila su bijegu neke važne osobe ili ulasku tajne osobe bez očiju javnosti kojima bi bila izložena pri otvaranju gradskih vrata.

Slična odstupnica postojala je i na Pilama. Gradska vrata su u sebi imala redukciju – mala vrata (širine 70 cm) kroz koja je mogao netko ući ili izaći bez otvaranja cjelokupnih vratnica i stvaranja opasnosti za grad. Međutim, uz njih, nešto visinski niže, na zapadnoj strani grada postojao je kosi nadsvođeni prolaz koji je vodio do razine mora u kanalu pred Vratima od Pila. Nije pravocrtan, nekoliko se puta „lom“, nastao je u više etapa izgradnje. Svaki „lom“ i promjena smjera odgovara jednoj etapi izgradnje fortifikacijskog sustava na Pilama.

Izgradnja je započela na unutrašnjoj strani predziđa iz 1351. godine, gdje su sačuvani ulazni kameni dovratnici. Spuštao se koso do zamišljenog produženja pravca pružanja predziđa koje se proteže južno od Kantonate. Tu naglo mijenja smjer i način zidanja te skreće prema jugu. Nakon 3,2 m postoje kameni dovratnici koji svjedoče da je tu bio vanjski kraj prolaza. Navedeno skretanje okomito je na *mezalunu* – bastion iz 1471. godine.

Čini se, dakle, da je postojao jedan raniji, kratkotrajni bastion koji se pružao prema sjeveru u smjeru postojećeg predziđa južno od Kantonate, jer

sl. 20. Tajni nadsvođeni prolaz za bijeg
(foto: Ž. Peković).

je prolaz vodio ravno do njega. Materijalnih ostataka tog zida nema, jer je taj dio bastiona „zabetoniran“ vapnenim mortom i lomljenim kamenom, a o njegovu postojanju zaključujemo na temelju smjera i promjene načina zidanja tunela.

Tunel je produljen prema istoku, 1505. godine, do ruba novog zida zapadne serpentine, u trenutku proširenja i pojačanja ispunom bastiona izgrađenog 1471. i stoga „pomicanja“ i preuređenja serpentine. Naime, predziđe iz 1351. godine više nije moglo, zbog proširenja bastiona, biti razdjelnica dviju rampa koje su tvorile serpentinu. Širenjem bastiona zapadna rampa je sužena tako da je izgrađen novi zid. On nije bio pravocrtan kao raniji, u segmentima je bio paralelan s predziđem iz 1351., lomio se tako da je u južnom dijelu od ranijeg predziđa – podzida serpentine bio udaljen 3,7 m, a u sjevernom 1,3 m. Nova vrata, uokvirena dovratnicima pozicionirana su na tom novom istočnijem zidu.

Nadsvođeni hodnik je potom produljen, 1537. godine, na zapad do ruba novog, manjeg, istaknutog polukružnog bastiona Vrata od Pila budući da su ona dodatno ojačana i redizajnirana te su im znatno promijenjeni gabariti. Tom prilikom je zbog izgrad-

¹⁰¹ L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 84, 85, bilj. 490, 504, 506 i ondje citirani dokumenti.

nje manjeg bastiona „skraćen“ most za jedan luk. Izgrađen je drveni podizni most s mehanizmom za njegovo podizanje.

Gradnja polukružnog revelina sa zapadne strane mosta od Pila (1463.)

Radovi na utvrđivanju prilaza gradu vršeni su kontinuirano. Utvrđivanje zapadne strane gradskog jarka, tj. zapadnog prilaza mostu započelo je 1463. godine, kada je Veliko vijeće odlučilo da se pred Vratim od Pila i Vratima od Ploča sagrađe revelini¹⁰². U lipnju iste godina vlada velika panika od Turaka u gradu, pa Veliko vijeće 16. dana spomenutog mjeseca – u nizu preventivnih odredbi u slučaju najezde Turaka – obustavlja radove na revelinu na Pilama te naređuje da se sruše mostovi na Pilama i Pločama, što ipak nije realizirano¹⁰³.

Izgleda da je Michelozzo dao novi prijedlog osuvremenjivanja zapadnih bedema na cijelom potezu od Minčete do Bokara, što je uključivalo re-dizajn obrane prilaza Vratima od Pila. Impostacija revelina zapadno od budućeg mosta, novi, viši tro-lučni most i novi revelin-bastion pred Vratima od Pila grandiozni je i revolucionarni projekt najvjero-jatnije zamišljen za vrijeme boravka Michelozza u Dubrovniku. Realizacija je započela nakon njegova odlaska, trajala skoro desetljeće. Projekt je ostvaren u tri faze i završno oblikovan pod vodstvom Paskoja Miličevića; najprije izgradnjom revelina koji će braniti prilaz novom mostu 1463.¹⁰⁴, potom mosta 1471. te polukružnog bastiona Vrata od Pila iste godine. Minčeta je na sličan način realizirana naknadno s Jurjem Dalmatincem kao protomagistrom.

Stari slikarski prikazi grada prije 1667. godine, kao i ostatci pronađeni u arheološkim istraživanjima 2009. – 2010. godine, ukazuju da je projekt revelina pred mostom na Pilama ipak realiziran. Izgrađena je *mezzaluna* – revelin koji je bio u suglasju s impostacijom novog, većeg i višeg mosta čija će gradnja započeti 1471. godine južnije od tada još postojećeg mosta Ivana iz Siene. Takav položaj no-

sl. 21. Slikarski prikaz Dubrovnika na kojem je vidljiv revelin na Pilama (Samostan male braće).

vog mosta omogućio je funkcioniranje starijeg mosta tijekom gradnje novoga.

Revelin je istražen u arheološkim iskopavanjima krajem 2009. i početkom 2010. godine kada su pronađeni njegovi ostatci. Vanjski rub (gabariti) nisu pronađeni. Po sredini zemljom ispunjenog bastiona pronađen je prilazni put s ostacima kamenih dovratnika. Pronađen je i polukružni uski kanal obložen finim klesancima, koji je prolazio sredinom tijela bastiona, otprilike na mjestu ulaznih vratnica. Prema središnjoj komunikaciji i prema gradu zemlju bastiona pridržavale su vertikalne drvene grede – palisade. Izvana je najvjerojatnije bio obložen kamenom, mada je mogao biti učvršćen i drugima materijalima (drvom). Osim obrane s njegova vrha vatrenim oružjem smještenim iza prsobrana, najvjerojatnije je imao podzemne hodnike i niše s puškaricama za obranu u nižoj razini. Njegov izgled sačuvan je na slikarskim prikazima Dubrovnika prije potresa 1667.

Paralelno s gradnjom revelina na Pilama, na Kantonati od Pila se, prema Michelozzovoj zamisli, grade otvori za bombe o čemu svjedoči odluka Vijeća umoljenih iz 26. listopada 1463. godine¹⁰⁵.

Gradnja polukružnog bastiona s novim Vanjskim vratima od Pila i Paskojeva mosta (1471.)

Potpuno preuređenje obrane Vrata od Pila započelo je 1463. izgradnjom bastiona sa zapadne

¹⁰² *Acta Consilii Rogatorum* 17, f. 224 (DAD). – L. BERITIC, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 90-91, bilj. 550.

¹⁰³ *Acta Consilii Rogatorum* 17, f. 224 (DAD). – L. BERITIC, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 92, bilj. 563.

¹⁰⁴ Novi revelin nije bio u pravcu tadašnjeg mosta Ivana iz Siene te je bio znatno viši, drukčije orijentiran, bez sumnje je bio početak novoga dugoročnog projekta utvrđivanja prilazu gradu.

¹⁰⁵ *Acta Consilii Rogatorum* 17, f. 297 (DAD). – L. BERITIC, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 93, bilj. 575.

strane budućeg mosta kojim će se pristupati gradu. Gradnji bastiona s novim Vanjskim vratima od Pila i Paskojeva trokružnog mosta prethodilo je, 1470. godine, proširenje jarka¹⁰⁶. Osam godina nakon početka gradnje revealina na zapadnom rubu jarka, 9. siječnja 1471. Vijeće umoljenih odlučuje da se sagradi *revelin* na Vratima od Pila, prema nacrtu prikazanom u Vijeću¹⁰⁷. Beritić je mišljenja da je riječ o polukružnom bastionu (*mezzaluni*) kraj današnjih Vanjskih vrata od Pila¹⁰⁸. Tko je graditelj, ne znamo; nacrti su prikazani Vijeću, a budući da je tada na tom lokalitetu radio Paskoje, vrlo je vjerojatno da je upravo on autor bastiona. Pristupilo se i izgradnji polukružnog bastiona od Kantonate, oko Kule od Pila, koji je kvalitetno štiti Unutrašnja vrata od Pila. Vanjska nisu sačuvana – porušena su prilikom pregradnje ulaza, izgradnjom manjeg bastiona Vrata od Pila 1537. godine. *Mezzaluna*, polukružni bastion, izgrađen je kao kružni vijenac širok 7 m. Nad osnovnim zidom izgrađen je masivni prsobran debljine 3,6 m. U njemu su izvedene četiri duboke niše s topovskim otvorima. Otvori su izvedeni tlocrtno u obliku lastina repa, središnji, najuži dio je pravokutnog oblika, dimenzija cca 85 x 90 cm. Obilazni hodnik na kojem su stajali topovi je na koti +10,80 mnm, dok je vrh prsobrana bio na koti +14,78.

Nekoliko mjeseci nakon odluke o gradnji bastiona na Pilama, 5. svibnja 1471. godine, Malo vijeće naređuje nadstojnicima gradnje zidina da vrata i most od Pila naprave prema nacrtu Paskoja Miličevića¹⁰⁹. Započela je gradnja novog mosta na tri luka. Most i nova vrata znatno su podigli niveletu ulaza (i obrane) grada. Most je izgrađen u padu prema gradu. Na zapadnom dijelu visina hodne plohe mu je na +8,27 mnm, dok je na istočnom kraju u samim vratima visina +7,40 mnm. Visina do unutrašnjih vrata svladana je serpentinom koja se sastoji od dviju blagih rampa. Ulazna vrata podignuta

sl. 22. Bastion od Pila, 1471. (foto: Ž. Peković).

su za 4,3 m u odnosu na ona ranija iz 1319. Gradnja mosta se odužila, u korist čega govori naređenje Maloga vijeća iz 14. travnja 1474., u kojem stoji da most preko jarka na Pilama mora biti završen. U tu su svrhu sutradan imenovali tri nadstojnika¹¹⁰. Sačuvane odredbe Maloga vijeća svjedoče da se još tijekom listopada i studenog 1474. godine most još gradio¹¹¹. Iz kojeg je razloga Republika bila nezadovoljna Paskojevim radom na mostu nije poznato, međutim, 19. prosinca 1489. godine Malo vijeće je donijelo odluku da mu ne isplati nadnice za rad na mostu od Pila i Ploča jer na njima ništa značajno nije napravio¹¹².

Od ostalih dokumenata valja istaknuti odluku Maloga vijeća, iz 25. listopada 1492., da isplati Marka Andrijića za klesane dijelove mosta¹¹³.

¹⁰⁶ Usp. bilj. 85.

¹⁰⁷ *Acta Consilii Rogatorum* 21, f. 33v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 100, bilj. 634.

¹⁰⁸ L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 100.

¹⁰⁹ *Acta Minoris Consilii* 18, f. 99 (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 100, bilj. 642. O životu i djelu Paskoja Miličevića vidi u L. BERITIĆ, *Dubrovački graditelj Paskoje Miličević*. Split, 1948. Zanimljivo je da u ovoj starijoj studiji autor među njegovim djelima nije naveo most na Pilama.

¹¹⁰ *Acta Minoris Consilii* 19, f. 114v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 101, bilj. 658.

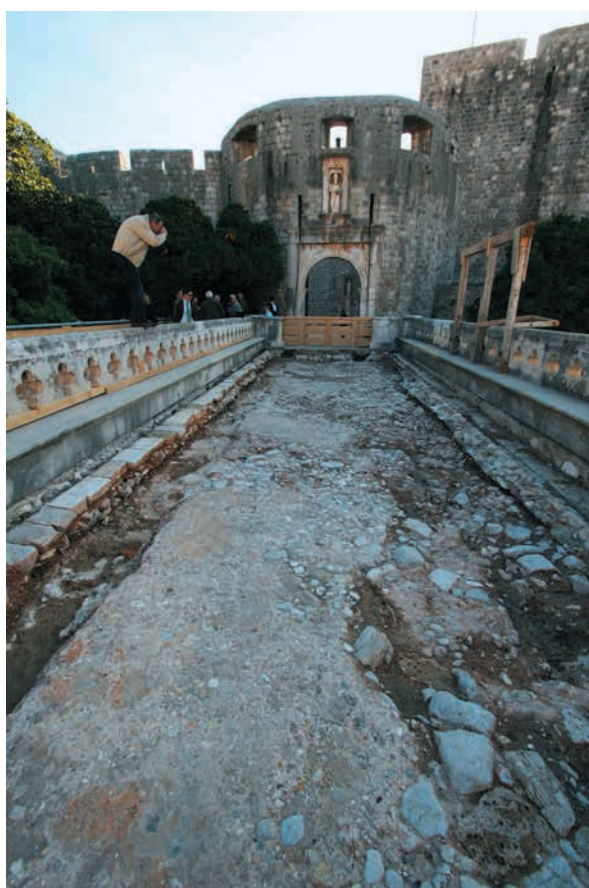
¹¹¹ *Acta Minoris Consilii* 19, f. 172v, 177v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 102, bilj. 663, 664.

¹¹² *Acta Minoris Consilii* 23, f. 247v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 109, bilj. 740.

¹¹³ *Acta Minoris Consilii* 24, f. 195 (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 110, bilj. 754. Iscrpnije o angažmanu Andrijića na mostu od Pila vidi u: G. NIKŠIĆ, Andrijići u Dubrovniku, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Dani Cvita Fiskovića održanih 2003. i 2004. godine*, (ur. P. Marković, J. Gudelj), Zagreb, 2008, str. 140.

232

sl. 23a-b. Ostaci hodne plohe Paskojeva mosta
(foto: Ž. Peković).

Dakle, tijekom 15. stoljeća su zidine kontinuirano podizane u visinu, jarak je produbljivan te je za gotovo 5 m podignuta ulazna platforma Vrata od Pila. U sinergiji s dubokim jarkom koji je bio ispunjen morem, dno vrata je bilo na zavidnoj visini preko 8 m od tadašnje razine mora. Kada se tome pridoda visina Michelozzova predziđa od cca 7 m,

dobijemo barijeru visoku 15 m, opremljenu sustavom vatrene obrane najboljega graditelja toga vremena.

Kronologija radova na zapadnom fortifikacijskom sustavu u drugoj polovini 15. stoljeća pokazuje iznimno umijeće, ali i veliku organiziranost, što predstavlja materijalizaciju straha od Turaka. Naime, preduvjeti za gradnju Michelozzova predziđa i djelomično rušenje i zatrpavanje predziđa iz 1351. bilo je proširenje jarka te ojačavanje i povišenje zapadnog bedema iz 1319. godine. Preduvjet za gradnju bastiona i novih Vanjskih vrata od Pila, kao i Paskojeva mosta bilo je proširenje jarka. Navedeni preduvjeti Dubrovčanima su pružili neophodnu sigurnost tijekom realizacije Michelozzova i Paskojeva naprednog projekta te kamen za realizaciju istih.

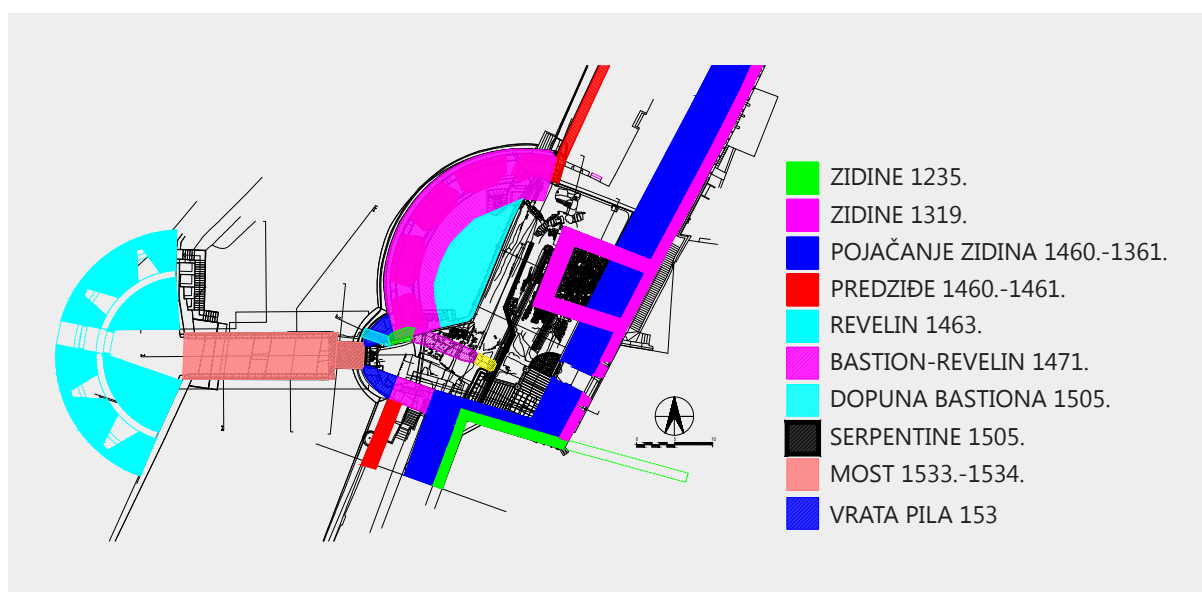
2.7. Vrata od Pila u prvoj polovini 16. stoljeća

U prvoj polovini 16. stoljeća nisu poduzimani radikalniji graditeljski zahvati poput onih iz prethodne faze, kada je u potpunosti izmijenjen fortifikacijski sustav u skladu s novim tehnikama ratovanja kao posljedicom pojave vatrenog oružja. Naime, u ovom razdoblju glavni zahvat predstavlja rušenje istočnog luka Paskojeva mosta – građenog sedamdesetih godina 15. stoljeća – što je za sobom povuklo još neke intervencije, od kojih je najvažnija gradnja novih Vanjskih vrata od Pila. No krenimo redom...

Prvoga travnja 1505. godine Veliko vijeće naređuje da se zemljom i materijalom iz gradskog jarka ispuni novosagrađeni predzid na Pilama. Po završetku ispune predviđenog prostora materijalom, mora se postaviti kameni pločnik kako voda ne bi prodirala u unutrašnjost nasipa i razarala ga¹¹⁴. Iz zaključka istoga vijeća, donesenog 22. travnja 1505., proizlazi da je radove propisane prethodnom odlukom vodio Paskoje Miličević¹¹⁵. Lukša Beritić – koji je prvi objavio citirane dokumente – pretpostavlja da bi se moglo raditi o predziđu „između velikog okruglog bastiona kod vrata od Pila i torete, koja je ispod prve kule od vrata od Pila prema

¹¹⁴ *Acta Minoris Consilii* 28, f. 144v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 118, bilj. 826.

¹¹⁵ *Acta Minoris Consilii* 28, f. 155v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 118, bilj. 829.

sl. 24. Pile u prvoj polovini 16. stoljeća (tlocrt: Ž. Peković).

brdu¹¹⁶. Ponudili bismo novo tumačenje ovog zaključka donesenog 1. travnja 1505. Naime, odredba se, prema našem mišljenju, odnosi na dopunu bastiona pored Vrata od Pila. Bastion – sagrađen sedamdesetih godina 15. stoljeća, prema Michelozzovom projektu – sada je, pod Paskojevim stručnim inženjerskim okom proširen prema istoku. Bastion je proširen tako da je oblik kružnog vijenca postao oblik kružnog odsječka. Tako je na koti obrane (položaj podnice četiriju topovskih otvora) na +10,80 m dobio prostranu terasu, popločanu kamenim pločama, kako je to propisalo Malo vijeće. Zbog „dopune“ bastiona preuređena je i serpentina. Naime, zapadna rampa je sužena za prostor koji je zauzela dopuna bastiona prema istoku. Kao posljedica suženja zapadne rampe serpentine, izmaknuta je i južna polovica zida serpentine prema istoku, a sa sjevernom polovicom je povezan poprečnim zidom.

Dvadeset i šestog lipnja 1533. godine Vijeće umoljenih izdaje naredbu nadstojnicima za rušenje mosta na Pilama da u što kraćem roku, točnije do idućeg ponedjeljka, sruše istočni luk, uz gradska vrata¹¹⁷. Razlozi rušenje su, dakako, sigurnosni. Istočni luk mosta trebao je zamijeniti drveni, podizni most. Istočni luk mosta je vjerojatno, u skladu s citiranim odredbom, vrlo brzo srušen. Tragovi tre-

sl. 25. Prostor između Unutrašnjih i Vanjskih vrata od Pila (foto: Ž. Peković).

ćeg luka Paskojeva mosta i danas su vidljivi. Međutim, gradnja novoga, drvenog mosta se otegnula. U listopadu sljedeće godine izrađeno je provizorno rješenje, nabavlja se građa za novi pokretni most te se počinje raspravljati o modelu¹¹⁸. Tijekom siječnja¹¹⁹ i studenog¹²⁰ 1535. godine intenzivira se rasprava u Vijeću umoljenih oko modela za pokretni

¹¹⁶ L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 118-119.

¹¹⁷ *Acta Consilii Rogatorum* 41, f. 221-222v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, str. 133, bilj. 981.

¹¹⁸ *Acta Consilii Rogatorum* 42, f. 83, 84 (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 133, bilj. 985, 986.

¹¹⁹ *Acta Consilii Rogatorum* 42, f. 124-124v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 133, bilj. 988.

¹²⁰ *Acta Consilii Rogatorum* 43, f. 64 (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 133, bilj. 993.

sl. 26. Tragovi trećeg luka Paskojeva mosta (foto: Ž. Peković).

most. Zaključak Vijeća umoljenih, donesen 27. studenog 1535., zanimljiv je jer donosi ime inženjera čiji je model za pokretni most na Pilama odbijen. Radi se o inženjeru Sigismundu¹²¹. Iz jednog kasnijeg zaključka, datiranog 28. siječnja 1538., saznajemo da je Petar Cibranović dobio plaću od 6 groševa na dan jer je neprekidno bio protomajstor radova mosta na Pilama¹²². Tijekom 1537. sačuvano je nekoliko odluka Vijeća umoljenih – uglavnom se tiču nabave građe – koje dokazuje da je novi podizni most u gradnji¹²³. Krajem iste godine, 24. listopada, Vijeće umoljenih opet raspravlja o Vratima od Pila te odbacuju projekt po kojem se do tada radilo i odlučuju da se radi drukčije¹²⁴. Šestog studenog 1537.

¹²¹ *Acta Consilii Rogatorum* 43, f. 67 (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 133-134, bilj. 994.

¹²² *Acta Minoris Consilii* 38, f. 124v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 137, bilj. 1014.

¹²³ *Acta Consilii Rogatorum* 43: f. 103v, f. 187v, f. 151v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 134, bilj. 996-998.

¹²⁴ *Acta Consilii Rogatorum* 43, f. 214 v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 134, bilj. 1000.

sl. 27. Most i Vanjska vrata od Pila (foto: Ž. Peković).

Vijeće umoljenih napokon prihvaća model *factum cum triangulo* za Vrata od Pila¹²⁵. Citiranu latinsku sintagmu vrlo lako možemo usporediti s Vanjskim vratima do Pila koja su u istom obličju sačuvana do danas. Naime, na južnom kraju zidnog plašta Michelozzovog polukružnog bastiona iz 1471. godine, sagrađen je novi bastion, manjih dimenzija, te su na njegovu tjemenu sagrađena nova Vanjska vrata od Pila. Tlocrtni oblik manjeg bastiona s Vanjskim vratima od Pila i podiznog mosta pred njima projektiran je na osnovi jednakostraničnog trokuta. Unutarnji krajevi kružnog vijenca bastiona i središte dužine zapadnog kraja podiznoga drvenog mosta su ujedno vrhovi jednakostraničnog trokuta. Vrata od Pila su sagrađena nad prsobranom topovskih otvora (koji je širok 3,6 m). Uski prsobran za strijelce širok je 0,8 m, s 2,2 m širokim obilaznim hodnikom.

Na temelju prethodno citirane odluke iz 28. siječnja 1538. – koja doduše spominje samo most koji je ipak neodvojiv od novih gradskih vrata – možemo spekulirati je li protomajstor Petar Cibranović radio i na novima Vanjskim vratima od Pila.

Dvadeset i četvrtog siječnja 1538. donesena je odluka o popločanju puta među vratima. Međutim, u listopadu iste godine most još nije završen, pa 10. listopada Vijeće umoljenih izdaje naredbu nadstojnicima gradnje da radovi na mostu moraju biti gotovi za mjesec i pol dana, pod prijetnjom globe od po 100 dukata svakom od njih¹²⁶. Iz citiranih arhivskih

¹²⁵ *Acta Consilii Rogatorum* 43, f. 217v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 134, bilj. 1001.

¹²⁶ *Acta Consilii Rogatorum* 44, f. 93v (DAD). – L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik, 1989, str. 138, bilj. 1016.

podataka proizlazi da su – nakon rušenja istočnog luka Paskojeva kamenog mosta 1533. – vijećanja oko prihvaćanja projekta novoga drvenog pokretnog mosta, kao i radovi na izvedbi istoga trajali od 1534. do kraja 1538. godine.

Gradnjom novih Vanjskih vrata od Pila, koja su podignuta nekoliko metara zapadnije od prethodnih, javila se potreba za produženjem već spomenjanog nadsvođenog tajnog prolaza. Na produžetak iz 1471. godine koji naglo skreće prema jugozapadu, otprilike 1537. godine je sagrađen nastavak koji opet mijenja smjer, te nastavlja pravocrtno prema zapadu. Pronađena su vrata u jarak prilikom radova obnove mosta.

3. Zaključak

Nemjerljive su Beritićeve zasluge za proučavanje fortifikacijske arhitekture u Dubrovniku. One se u prvom redu odnose na arhivski rad, tj. izvlačenje svih dokumenata koji se odnose na gradnju dubrovačkih utvrda. Iako je svoje prvo izdanje knjiga *Utvrđenja grada Dubrovnika* doživjela 1955. godine, i danas je nezaobilazna literatura za proučavanje fortifikacijskog sustava Dubrovnika. Međutim, njegova su istraživanja manjkava u tumačenju spomenutih dokumenata, što najbolje dolazi do izražaja ako promotrimo njegove tlocrtne rekonstrukcije faza razvoja grada i fortifikacija na kraju njegova kapitalnog djela, prethodno spomenutog. Razlog tome, svakako, treba tražiti u činjenici da Beritić nije raspolagao saznanjima koja je pružila arheologija tijekom prošlih šezdesetak godina.

Inovativnost ovoga rada leži upravo u činjenicu što je razvoj fortifikacijskog sustava na Pilama proučen u sinergiji arhivskih spisa i konkretnih arheoloških ostataka, kao i postojeće, do danas sačuvane fortifikacijske arhitekture.

U vremenskom razdoblju od 13. do polovine 16. stoljeća, uočeno je šest razvojnih faza gradskih vrata na zapadnom rubu Place. Od toga su posljednje četiri, osim dokumentima, zasvjedočene i arheološkim ostacima. Arhivski dokumenti i arheološki ostatci omogućili su nam raslojavanje veoma kompliciranog razvoja zapadnog sustava gradskih fortifikacija. Od vrlo jednostavnoga zapadnog bedema ojačanog kulama – u prvoj polovini 14. stoljeća – do Michelozzova sofisticiranog sustava obrane u 15. stoljeću, koji je u prvoj polovini idućeg stoljeća nešto modificiran.

Zapadni sustav obrane grada odraz je velikog straha, a istodobno i velike financijske moći Republike zahvaljujući kojoj je u Dubrovnik doveden i veliki firentinski graditelj i kipar Michelozzo Michelozzi. Pri tome ne treba zanemariti ni doprinos domaćih graditelja, poput Paskoja Miličevića. Dubrovnik je tijekom povijesti bio poznat po iznimnoj diplomaciji koja mu je omogućavala slobodu. Uz diplomaciju, valja istaknuti i velebni fortifikacijski sustav koji je konstantno bio dograđivan, ojačavan itd., a sve sa svrhom zadržavanja slobode – autonomije.

Development of the western entrance into Dubrovnik from the 13th to the 16th century

Archives and recent archeological research – which took place in 2008 as a framework to rebuild the Pile bridge and rampart between the Pile gates – have served as a starting point for layering the different phases of fortification on the west end of Placa/Stradun. A total of six phases rotated between the 13th century to the middle of the 14th.

The first gate, on the western side of Pile, were first mentioned in 1235 as *porta septentrionali*. Due to lack of verification, the gates can be pinpointed at the north end of today's Garište Street and across the later built Little brothers monastery. They were on the city wall which guarded St. Clara's monastery, at the time went into the "swamp" – then the border between *civitas* on the peninsula and the Slavic settlements on Prijeko beneath Srđ.

In 1296 the medieval town was greatly expanded to the north – the territory of Prijeko on which council houses were built. Next to the most south tower of the west rampart of Prijeko were the first Pile gates, also not archeologically verified. Based on documents, they should have been placed south of the bell tower of the monastery (which came to be by reconstructing the mentioned Prijeko Bridge), somewhere on today's Placa/Stradun.

By the end of the twenties in the 14th century (1319), a new western city wall with squared lattice was built (Tower of Pile, St. Frane's tower, Upper corner, Tower of Nikifor Ranjina/Minčeta). With the new wall, the Little brothers monastery found itself within the city. Aside from archives, this phase was documented materially- the inner part of the 1319. western wall was preserved until today (The inner Pile gates).

In the second half of the 14th century the western entrance was additionally fortified. In 1350 a moat was dug, so there had to be a draw bridge which was most likely made of wood. The moat was followed by building a rampart in front of the 1319 wall. So this phase includes the first Pile gates. The wooden bridge was replaced in 1398 with a single arched stone one by John of Sienna, which was also verified. When compared to Paskoje's bridge – which is partially preserved even today – it was lower and a bit more north, with a slight deflection north-west.

The Turkish threat, more specifically the fall of Constantinople in 1453, led to the strengthening and modernization of the city's fortification system. The task of creating a new, more effective one, was given to Michelozzo di Bartolomeo Michelozzi who was in Dubrovnik in 1461. The precondition was to strengthen the west wall, which was "thickened" in 1460 and 1461. With it, the space between the Inner and Outer Pile gates was reduced and the rampart was partially demolished in 1351. The grounds were filled up and the first serpentine between the Inner and new Outer Pile gates were built on the new wall of the rampart. Next to the west moat, a semicircular *revelin* was made in 1463. The 1461 rampart was short lived and in 1471 a new semicircular bastion with Pile Gates was built.

During the extensive work, John of Sienna's bridge was removed and a new three arch stone bridge, assigned to Paskoje Mličević, was built in 1471. The new bridge was taller, longer and set differently (east-west) when compared to the previous one. The deepening and expansion of the moat and filling the area between the Inner and Outer Gates enabled the build of a secret vaulted passage which allowed escape or appearing discretely in town. The improper trajectories of the passage detect the described overhead phases as well as the phases (16th century) of the Pile fortification system.

In the last more significant developmental phase of Pile the east arch of Paskoje's bridge was taken down and replaced by a wooden drawbridge in the thirties of the 16th century. The endeavor led to more interventions – the 1471 semicircular bastion was supplemented (expansion to the east), remodeling the south part – the build of the new Pile Gates (still visible) – and remodeling the serpentine.

Translated: Ivan Žižić